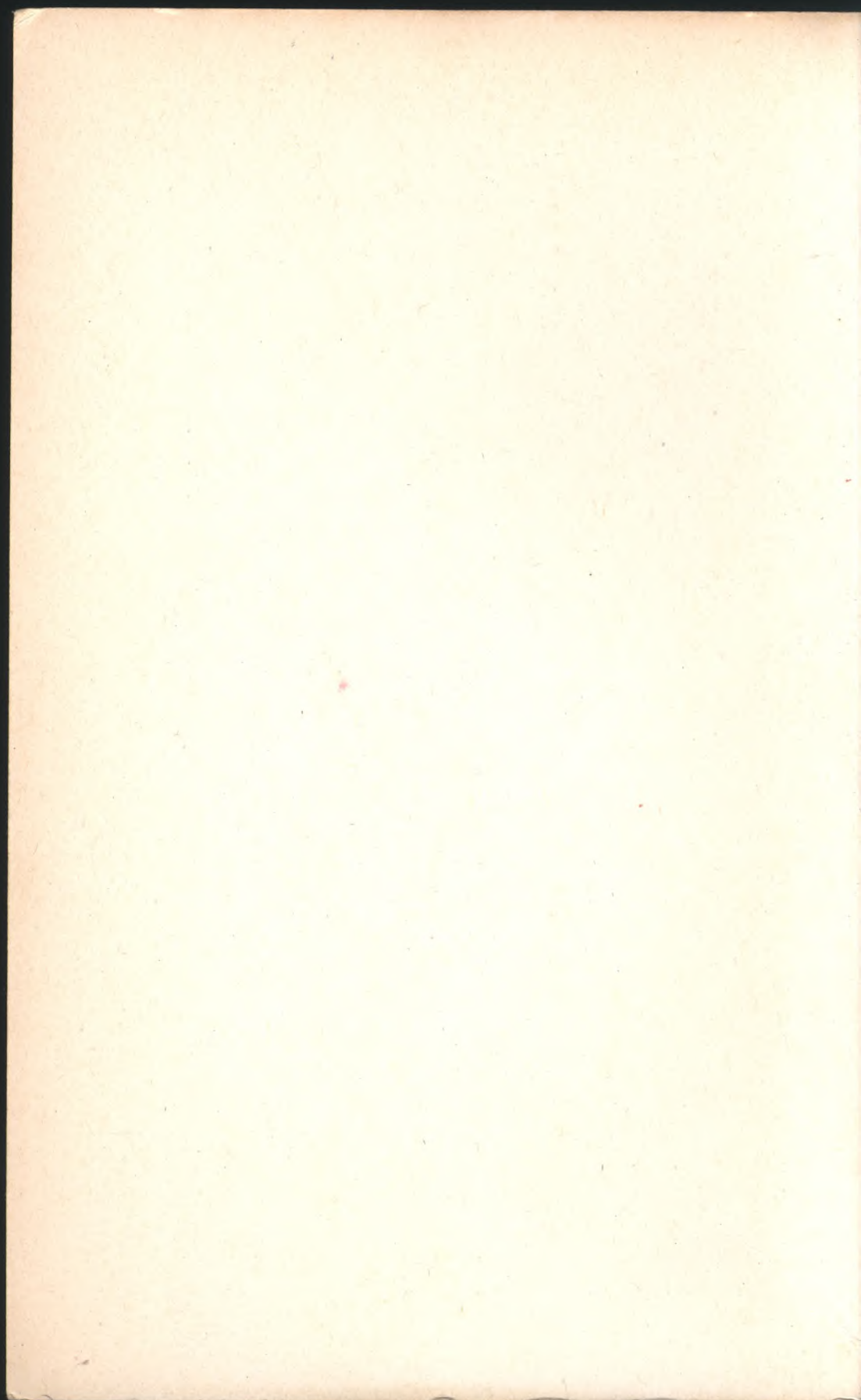

278.644

278644

A TÁRSADALMI KÉRDÉS MEGOLDÁSÁNAK UTJAI

A TÁRSADALOMBÖLCSELETI
RENDSZEREK ISMERTETÉSE.

IRTA:

DR HELLER FARKAS

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS PÉNZÜGYTAN NY. R. TANÁRA
A JÓZSEF MŰEGYETEMEN

BUDAPEST, 1920.

NÉMETH JÓZSEF KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
I., FEHÉRVÁRI-UT 15.

E. 681

A TÁRSADALMI KÉRDÉS MEGOLDÁSÁNAK UTJAI.

A TÁRSADALOMBÖLCSELETI
RENDSZEREK ISMERTETÉSE.

IRTA:

DR HELLER FARKAS

MŰEGYETEMI NY. R. TANÁR.

BUDAPEST, 1920,

NÉMETH JÓZSEF KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
I., FEHÉRVÁRI-UT 15.

278644

Róvó Aladár nyomdai műintézete Budapest.

ELŐSZÓ.

Az a kis füzet, amelyet ezennel a magyar közönségnek átadok, igen szerény igényekkel lép fel. Nem akarja a társadalombölcseleti rendszerek fejlődéstörténetét részletesen vázolni és még kevésbbé kívánja azok bírálátát nyújtani. Célja tisztán informatív és feladata csupán az egyes társadalombölcseleti rendszerek lényegének összefoglalása. Rövid áttekintést és általános tájékozást kíván nyújtani azokról a rendszerekről, amelyeket az emberi elme társaslétünk és különösen annak gazdasági vonatkozásai megjavítására eddig felszínre hozott.

Szándékosan kerültem a bírálat kérdését, mert azt hiszem, legelső feladat a szóbanforgó eszmekörök tiszta és világos megismerése. A lefolyt események mindenkit meggyőzhettek arról, hogy a magyar közönség körében a szociális rendszerek kérdésében még igen nagy a tájékoztatatlanság. Ennek a következménye az, hogy bármely szociális rendszernek kissé gyakorlottabb dialektikával való fejtegetése széles körben számíthat hiszékeny talajra, mert hiszen az, akinek valamely gondolkör új, összehasonlítási alap híjján olyan érveket is meggyőzőknek fog tartani, melyek más gondolkörök távlatába állítva, igen hiányosaknak mutatkoznak. Ez az oka annak, miért tartom a szociális rendszerek egymás mellé állítását oly fontosnak. Semmi sem ösztönöz inkább bírálatra, mint a különböző megoldási javaslatok egymás mellé állítása, és semmilyen bírálat sem oly gyümölcsöző, mint az, amely a különböző megoldási javaslatok összehasonlításából fakad.

Feltétele természetesen ennek az, hogy valóban az összes sociális rendszereket felsorakoztassuk. Ennek azzal igyekeztem eleget tenni, hogy a marxizmus mellett a szélesebb körök számára szánt munkákban eddig kevésbé méltányolt revisionizmusnak megfelelő helyet adtam és a keresztény socializmust is a maga egészében igyekeztem bemutatni bölcséleti alapjának feltárásával, mert az nemcsak a vallás-erkölcsi alap előtérbehozatalának mozzanata által különbözik a többi sociális rendszertől, hanem önálló bölcséleti alapon is áll. Amint a többi sociális rendszernél csupán az elvek és alapnézőpontok leszögezésére kellett szorítkoznom, úgy ugyanezt kellett a kommunizmusmal szemben is tennem anélkül, hogy gyakorlati eredményeire kitérhettem volna. Ezzel elesett annak szüksége is, hogy a bolsevizmust jellemezzem. Ez már nem sociális rendszer, hanem a marxizmus alapjából folyó kommunizmus életbeátültetésének módja. Viszont a georgizmus neve alatt ismert földreform elméletét nem rekeszthettem ki a sociális rendszerek tárgyalásából, mert az voltaképp önálló megoldási javaslat a sociális kérdés számára, még pedig oly irányban, mely külön közgazdasági fel fogáson nyugszik.

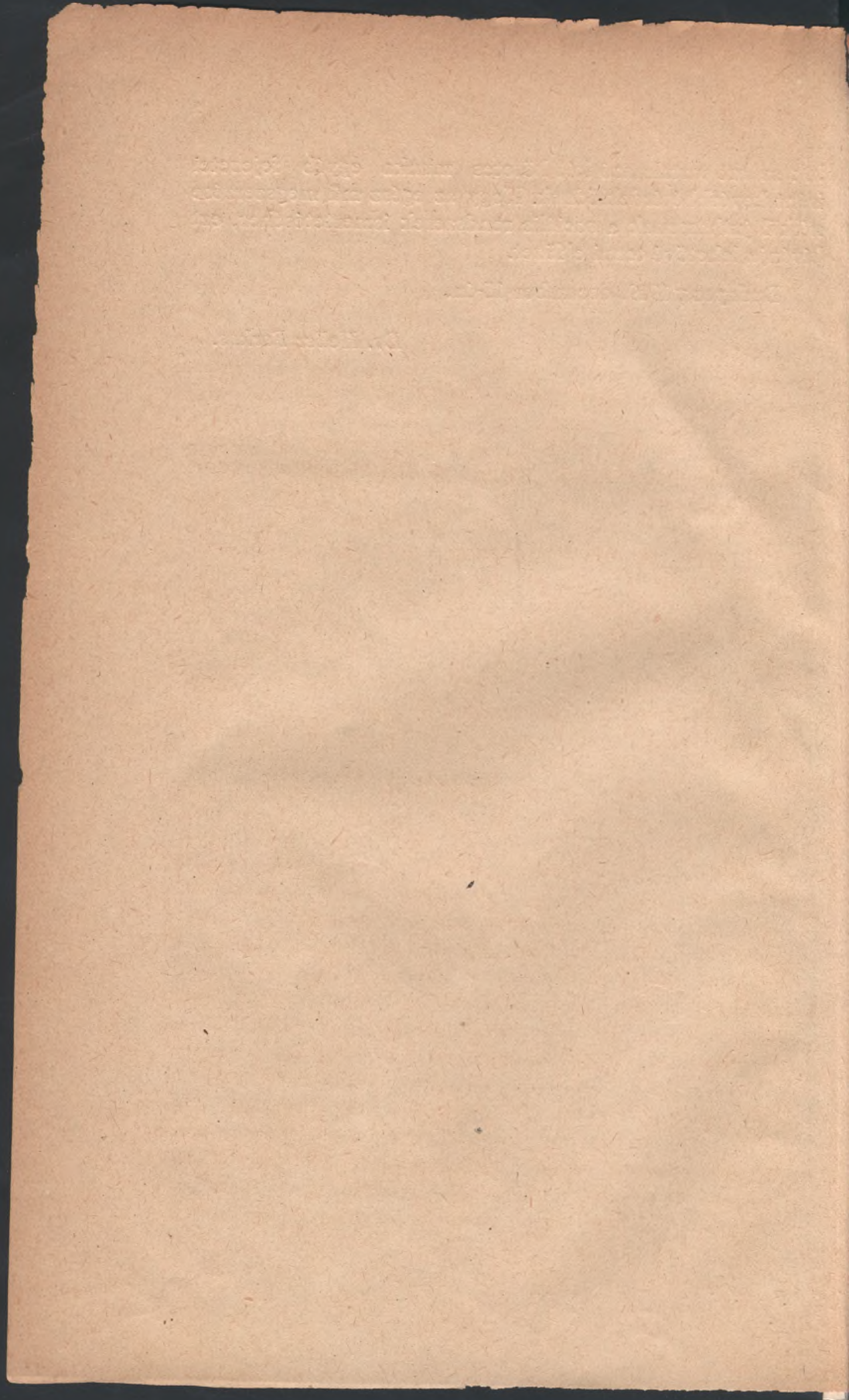
Ha a fentiek értelmében a rendszerek bírálatától el kellett tekintenem, úgy nem véltem mellőzhetőnek annak megvilágítását, hogy a sociális rendszerek sohasem maradhatnak meg tisztán gazdasági téren, hanem a teleologiai mozzanatnál fogva mindig a gazdasági bölcsélet háttérére támaszkodnak. Még a legtisztábban közgazdasági tételekre támaszkodó georgizmusra is áll ez, mert a társadalmi egyenlőség gondolata teleologiai természetű. Ennek világos kidomborítását azért kell szükségesnek tartanom, mert főképpen ez teszi érthetővé, hogy a közgazdaságtan tételeinek határozottabb és egységesebb kidolgozása dacára máig a sociális rendszerek oly sokoldalúságával találkozunk.

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy e füzet a „Közgazdaságtan“ című munkám sajtó alatt levő II. kötetének első, egyébként már a kommunizmus alatt kinyomott fejezetét majdnem változatlan lenyomatban tartalmazza. Arra, hogy e fejezetet külön is közzétegyem, az késztet, hogy a sociális rendszerek hasonló ismertetése irodalmunkban hiányzik, és így e füzet tartalma sokak számára érdekléssel bírhat,

kik az azt tartalmazó két kötetes munka egyéb fejezetei iránt kevésbbé érdeklődnek. Hogy az egész mű megszerzése nélkül juthassanak a szociális rendszerek ismertetéséhez, ezt kívánja lehetővé tenni e füzet.

Budapest, 1919. december 15-én.

Dr. Heller Farkas.

1. A gazdasági individualismus.

Ha az individualistikus rendszerek alapgondolatának keletkezését meg akarjuk érteni, arra kell figyelmünket fordítani, hogy az a társadalmi rend, melyet *feudalis* vagy rendi társadalomnak nevezzük, egyrésztől az emberek egyenlőtlenségére, másrésztől pedig a gazdasági élet messzemenő kötöttségére volt fölépitve. A birtokos nemesség, valamint a régi világi és egyházi főméltóságok — szintén földbirtokuk alapján — alkották a felső, jogokkal felruházott rendeket, míg a földművesek, a jobbágyság kötelékében ezeknek alá voltak vetve és rajtuk nyugodtak a közterhek is. A szellemi és vagyoni erőben folytonosan gyarapodó polgárság ebben a rendben nem tudott megfelelően elhelyezkedni.

Egyrésztől az az ellentmondás, mely a régi rend mellett a polgárság vagyoni és szellemi ereje és a neki e renden belül jutó helyzet között fennállt, másrésztől a kapitalizmusnak kifejlődése, melyet a gazdasági kötöttség szabad kibontakozásában gátolt, a régi rend észszerőtlen és természetellenes voltát egyre szembeszökőbbé tették. Az egyenlőtlenség épp oly észszerőtlennek tűnt fel, mint a gazdasági élet kötöttsége. A társadalmi és gazdasági életnek összes visszasságai a társadalom észszerőtlen berendezéséből látszottak folyni. Minthogy az egyenlőtlenség és a kötöttség voltak az elavult társadalmi rend oszlopai, az egyenlőség és a gazdasági téren való szabadság tűntek fel a gondolkozási iránynak mint a társadalom észszerű alapjai. De egyúttal úgy is látszott, hogy a társadalom észszerőtlen alapjainak eltüntetésével, illetőleg azoknak az egyenlőség és a szabadság eszméivel való helyettesítésével oly társadalmi és gazdasági rend létesül, mely észszerű alapjainál fogva

önmagában bírja összhangzatos működésének biztosítékát is. Minthogy természetesnek, a társadalmi erők természetének megfelelően tűnt fel ez irány előtt minden olyan társadalmi rend, mely az emberi jogok érvényesülésére van felépítve, ezek elismerésében és érvényrejuttatásában a részek egybeállításának, életműködéseik önkéntesen egybevághatásának biztosítékát látták.

Az individualismusnak tehát három alaptétele van. Az első az a meggyőződés, hogy a társadalomnak olyan természetes állapota valósítható meg, mely mellett a gazdasági élet tényezői önmaguktól összhangba kerülnek és így az egyének és az összesség közötti érdeellentét lényegében megszűnik. Második alaptétele az, hogy ennek az állapotnak az észszerűséggel ellenkező intézmények állják útját, mihez azután az a harmadik tétel járul, hogy ezeknek az akadályoknak az elhárításával átmenet nélkül bármikor megvalósítható a természetes társadalmi rend.

Az e tételeken felépülő individualistikus gondolkodási irány természetesen legelőször a rendi szervezet és a gazdasági életnek középkori kötöttsége ellen fordul. Az *emberi jogok*, a szabadságjogok megvalósítása volt zászlajára írva és ennek nevében nemcsak a rendi különbségeknek, hanem a jobbágyságnak, a céhszervezetnek, a földbirtok kötöttségének és a kereskedelem szabadságát gátló akadályoknak az elhárítását is követelte. *Liberalismusnak* nevezték el az individualismusnak ezt az irányát, mert mindenben a szabadság gondolata vezeti. A szabadság, a gazdasági tényezők szabad érvényesülése tűnt fel annak a mozgató erőnek, a mely a legegészségesebb irányba viszi a gazdasági fejlődést. Már a physiokraták ezt hirdették és világosan formulázta a liberalismus gazdasági tételeit *Smith Ádám*, midőn kiemelte, hogy a jól felfogott önérdek arra vezeti az embereket, hogy egyuttal a társadalom érdekét is legjobban szolgálják. Az önérdek ugyanis versenyt támaszt az emberek között és ezáltal mindenkit erejének teljes megfeszítésére indít, másrészt pedig arra késztet, hogy azon a téren keresse boldogulását, ahol legtökéletesebbet tud alkotni. Így a szabadság, mint a verseny első feltétele látszott a liberalismus előtt annak a tényezőnek, amelyre egyedül építhető fel olyan gazdasági élet, amelyben az egyéni kezdeményezés viszi az

embereket arra, hogy egyéni érdekükkel együtt a társadalom érdekét is szolgálják. Ezen az alapon áll az egész classikus iskola, mely a gazdasági erők szabad kifejtésében látva a közgazdaság fejlődésének biztosítékát, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem szabadságát csak úgy követelte, mint azt, hogy az állam a munkaszerződés szabadságát, a felek akaratát tisztelve, e téren is tartózkodjék a beavatkozástól.

Az individualistikus gondolkozási irány kiépülésében nem állhatott meg a liberalismus pontján. Egyrésztől azok a tények, amelyeket a fejlődő capitalismus korában a gazdasági szabadság felidézett, olyan kiáltó ellentétbe kerültek az individualismus amaz alaptételével, hogy az állami be nem avatkozás társadalmi összhanghoz vezet, hogy ez gondolkodóba kellett, hogy ejtsen mindenkit, másrészt azonban az individualistikus gondolatok logikai továbbfűzése is tul kellett, hogy vezessen, a liberalismus álláspontján. Ami az el-sőt, a liberalismus által létrehozott gazdasági helyzetet illeti, elég arra utalni, hogy a gazdasági szabadság a lakosság legnagyobb részének, a munkásságnak teljesen a vállalkozók kezébe való kiszolgáltatásához vezetett, akik teljes mértékben ki is használták előnyös helyzetüket. A munkaidő a végtelenbe nyult; a 16—18 órás munkanap általános volt ebben az időben, a bérek erősen alászálltak, a nők és gyermekek foglalkoztatása pedig a munkások családi életét dúlta fel és az alsó rétegek eldurvulása, valamint a közegészségügynek megromlása által leírhatatlan állapotokhoz vezetett. A jobbágyság intézménye megszűnt, de a földműves jobbágyokat ipari jobbágyok, a tőke jobbágysai váltották fel, sőt ezek helyzete a régi jobbágyokénál is rosszabb volt, mert a jobbágyokat patriarchalis viszony fűzte földesurukhoz, míg az ipari munkásokat a tőkés, ha már teljesen kihasználta, egyszerűen sorsuknak engedte át. Jellemzően fehér rabszolgaságnak nevezték Angliában ezt a rendszert. Nyilvánvaló lett tehát, hogy a liberalismus nem hozta meg az érdekek várt összhangját, hanem mint a régi rend a földbirtoknak, úgy a liberalismus rendje ismét csak egy osztálynak, a polgárságnak, azaz, a nagytőkéseknek, a capitalistáknak kedvezett és az ő érdeküknek vetette alá az egész gazdasági életet.

De nemcsak ez volt az oka annak, hogy az individualis-

mus gondolatirányát tovább szőtték. Erre kellett vezetni az individualismus logikai szerkezetének is. Az individualismus ugyanis ellensége minden kiváltságnak, mert az felfogása szerint az érdekek természetes összhangját zavarja. De mi a magántulajdon? Nem kiváltsága-e ez is bizonyos osztályoknak, melyekben az apáról fiúra öröklődik? A liberalismus a kiváltságok elleni küzdelmében a magántulajdon előtt megáll azzal az indokolással, hogy az mindenkinek hozzáférhető, mert mindenki szerezhethet magának, ha erejét megfeszíti. A liberalismus tényei azonban megmutatták, hogy egyrészt széles rétegekre vonatkozólag ez a lehetőség inkább csak elvileg van meg, másrészt pedig a tulajdon nemcsak kiváltság, hanem egyúttal épp oly hatalmi eszköz, a milyenek a régi rendi kiváltságok voltak, mert a vagyontalanok alávetéséhez vezet. Ha ez így van, akkor a magántulajdonban a természetes gazdasági rendnek akadályát kell látni. Ezt az álláspontot először a termelési eszközökre vonatkozólag foglalták el az individualistikus gondolatok továbbfejlesztői annak kiemelésével, hogy a termelési javaknak magántulajdonba vétele gátolja a termelés terén az egyéniség kifejtését, midőn nem adja meg mindenkinek a lehetőséget arra, hogy önállóan termeljen, hanem a tulajdon nélkülieket aláveti a tőkéseknek. Azt az irányt, amely a termelés szabaddá tételét és a munkásoknak a tulajdon intézménye által a tőkéseknek való alávetését megszüntetendő a szabad egyesülés és szabad együttműködés gondolatát helyezte előtérbe, *socialismus*nak nevezzük. Megkülönböztetésül az alább ismertetendő *socialistikus* rendszerektől azt *utopistikus*, vagy *racionalistikus* *socialismus*nak szokás nevezni, mint-hogy naiv optimismus és racionalismus jellemzik. Az első elnevezés *Morus Tamás* „Utopia“ című államregényére céloz, melyben a szerző egy eszményi állam állapotait festi, a második különösen *Sombart* nyomán terjedt el, ki azt azért használja, mert e tanok pozitív tartalmát jobban domborítja ki.

Ha a magántulajdon intézményének a gazdasági élet magasabb fokú szervezése szempontjából nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget, akkor nehéz azon az úton megállani, amely ennek az intézménynek a bírálataán vezet keresztül. A termelés szervezése a magánkezdeményezés ébrentartása

által egyik legfontosabb szerepe a magántulajdonnak és bár ez intézmény jogosultsága a szorgalom és a takarékoság jutalmazása szempontjából a fogyasztási javakra vonatkozólag megvédhető akkor is, ha annak a szabad társulás előtérbe helyezésével a termelés szervezése szempontjából nem is tulajdonitunk jelentőséget, mégis igen közel fekszik ez intézmény jogosultságának minden tagadása akkor, ha azt a termelési eszközökre vonatkozóan nem tartjuk jogosultnak. Azt az irányzatot, mely ezt az álláspontot foglalja el, *communismusnak* nevezzük. A communisták egyrészt feleslegesnek tartják a magántulajdont, mert a szabad társulás területén semmiféle számbavehető feladatot nem látnak számára, másrésről pedig a legelvetendőbbnek tartják azt, azért, mert pusztán uralmi eszközt látnak benne, amely a gazdasági élet terén a szabad társulást mindig veszélyeztet, éppen azért, mert mindig uralmi viszonyokat teremt. A communismus tehát nem akar megállítani a magántulajdon bírálatában fele úton, hanem teljesen szakítani kíván ezzel a szabad társulás útjában álló intézménnyel.

De még ezzel sem értünk végére annak a gondolatsornak, amely a gazdasági individualismus alaptételeiből folyik. Ha ugyanis elfogadjuk azt, hogy az egyének szabad érvényesülése zavartalan és összeütközések nélküli gazdasági rendszerhez vezet, akkor teljesen következetes, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a társadalmi és gazdasági életnek hatalmi eszközöket igénybe vevő bármely szabályozása annak tökéletes magaslatra emelkedését gátolja. Ebből a szempontból tekintve minden hatósági szabályozás, az összeség akaratának minden külön szerv útján való kifejezése csak a gazdasági és a társadalmi tökéletesedés akadályának tűnhetik fel, mert a szabad erő kifejtést gátolja. Azt a felfogást, amely erre az álláspontra helyezkedik és minden hatósági szervet nemcsak feleslegesnek, hanem egyenesen károsnak tart, *anarchismusnak* hívjuk. Az anarchismus tehát nem a rendtelenség és az összeviesszaság eszményítője, hanem az a rendszer, amely meg van győződve arról, hogy a társadalmi erők teljesen szabad érvényesülése teremti meg az emberhez leginkább méltó és legtökéletesebb társadalmi együttműködést. Azért tart minden kényszerítő intézményt feleslegesnek, mert fölfogása szerint az együttműködés legcélsze-

rübb alakja az egyének szabad érvényesülése mellett önmagától áll elő.

A gazdasági individualizmusra épített négy rendszer, a liberalizmus, a régi socializmus, a kommunizmus és az anarchizmus tehát mind egyetértenek abban, hogy a világban túlságosan sokat kormányoznak. *A be nem avatkozás tehát a fő elvük*, amelyet azonban a magántulajdon és a hatósági intézmények szerepének különböző megítélése folytán, különböző alapon tartanak érvényesítendőnek. Mind a négy rendszer okoskodásának középpontjában az egyén áll és annak szabad érvényesülésétől várja mind a négy a legtokéletesebb társadalmi együttműködést; persze ismét a magántulajdonra és az egyéb társadalmi intézményekre vonatkozólag elfoglalt álláspontjának megfelelően eltérő módon. A legkonzervatívabb e rendszerek között a liberalizmus, de egyúttal a legkövetkezetlenebb is, mert a természetes társadalmi rend feltevéséből kiindulva, mégis az egyéniség szabad mozgását gátló számos intézmény fenntartását jogosultnak ismeri el. Legkövetkezetesebb e felfogások között az anarchizmus, mert az egyéniség szabad érvényesülésére épített társadalmi összhang tételéből az összes következtetéseket bátran levonja és az egyéni akarat érvényesülésének útjából minden akadályt el akar hárítani.

2. A socializmus fejlődése individualistikus alapon.

Sokan az individualizmusban és a socializmusban ellentéteket látnak. Ha a gazdasági világnézet fejlődését és annak logikai menetét szem előtt tartjuk, akkor ezt a nézetet nem oszthatjuk, mert a socializmus maga is individualistikus alapokból nőtt ki és azokkal bizonyos kapcsolatot máig is megtartott. Kiindulási pontja épp úgy a természetes összhang és a természetes rend gondolata, ahogy erre van építve a liberalizmus is. Ez volt a régi társadalombölcelet általános nézőpontja és ezért ezen az alapon indult meg a gazdaságbölceletnek az az iránya is, amelyet socializmusnak hívunk.

Mi az, ami e rendszereket individualistikus bölceleti alapjuk dacára socialistikus rendszerekké bélyegzi? A socializálás, a társadalmasítás, az elszigetelt egyének szerepé-

vel szemben mindenekelőtt a csoportok, az egyének egyesülésének szerepét tartják lényegesnek; tehát az elszigeteltség helyett a gazdasági csoportosulás gondolatát karolják fel. De a csoportos tevékenység hangsúlyozásán kívül még egy másik lényeges vonást is mutat a socialismus, amelyet vég-eredményben szorosán hozzáfűz az individualismushoz és ez az, hogy a szabad társas tevékenység, tehát a kényszertől mentes és az egyenlő felek között végbemenő társas összeműködés lebeg szeme előtt. Tehát nemcsak az összeműködésnek, hanem egyúttal a gazdasági egyenlőségnek, mint a társadalmi berendezkedés alapjának fő elve az, ami a socialistikus rendszereket egymással összeköti. Még helyesebben a gazdasági egyenrendűség elvéről szólhatnánk, mert nem annyira a természettel és a fejlődéssel egyaránt ellenkező egyenlőség, mint inkább az egyenlő érvényesülési lehetőség, melynek eszményesítője a szabad társulás, vezeti a socialismust. Ezek szerint *minden rendszer socialistikus, mely az egyenrendű felek szabad egyesülésétől sikeres és magasrendű gazdasági összeműködést vár, míg minden rendszer, a mely csak az önérdekétől hajtott egyén vezetésétől vár ilyen összeműködést és annak kikényszeríthetése végett a gazdasági egyenlőtlenségtől sem riad vissza, tisztán individualistikusnak mondható.* Az utóbbi a piacon nyugvó közgazdasághoz ragaszkodik, míg az előbbi a piac nélküli közgazdaság felé törekszik.

Abban a korban, mely az emberi munka szervező erejének épp oly bámulatos eredményeit szemlélhette, mint a technika haladásának, e tényezők alapján a gazdasági haladás olyan távlata látszott megnyilni, mely minden kényszert feleslegessé tesz. Az emberi szellem e tényezőkben csak úgy, mint a bölcsélet nagyszabásu fellendülésében a kényszer nélküli, teljesen szabad gazdasági összeműködés biztos alapját látszott nyújtani, mely véget vet annak a sok szenvedésnek és ézszerűtlenségnek, melylyel a kibontakozó capitalismus rendje tele volt. A gazdasági élet új tényezői, mint az emberi szellem eredményei épp oly optimistikus színben tűntek fel, mint amilyen lényegesnek látszottak az emberek természetes jogai egy ézszerű társadalmi rend felépítésében.

Az első rendszer, mely ezektől a gondolatoktól áthatva, hirdeti egy új társadalmi rend szükségét, *Saint Simontól*

származik. Nem minthogyha ő volna az első, aki új alapra kívánja helyezni a társadalom működését. Már *Plato* lerajzolja az államot, ahogy az észszerű alapokon szerinte fölépítendő volna; a XVI. században pedig megjelenik *Morus Utopia* című államregénye, melyet *Campanella* hasonló irányú műve követ, a XVIII. században pedig a magántulajdon intézményének komoly és beható bírálata indul meg *Morelly*, *Mably*, *Linguet* és *Brissot de Wareville* munkáival. Ami ennek dacára *Saint Simon* teszi a modern socialismus kiindulási pontjává, az az emberi ész vívmányaira támaszkodás és a társadalom ujjaszervezésének ezen az alapon való követeleése.

A csirázó socialismus optimistikus felfogásától áthatva *Saint Simon* annyira a termelés capitalistikus megsokszorozódásának hatása alatt áll, hogy gondolatait egészen a termelési erők kifejlesztése foglalja el. Az egész nemzetgazdaságot szerinte egy nagy ipari műhelylyé kell átalakítani, a melyben a termelés minden ízében tudományos alapon megy végbe és ezáltal a legtökéletesebb fokra emelkedik. Ha ennek fontosságát az emberek átértik, akkor a kormányzás nem lesz többé személyek igazgatása és azok ellentéteinek elsimítása, hanem hasonló lesz egy nagy vállalat igazgatásához, amely afelett dönt, hogyan lehet a javakat, a termelési eszközöket az emberiség javára legjobban kihasználni. A tudomány férfiainak és a legkitünőbb vállalkozóknak kell szerinte a vezetést átengedni, hogy ezt a célt elérjék. Iskolája és annak vezetője, *Enfantin* már behatóbban igyekezett azt az utat megjelölni, amely ehhez a célhoz vezet. Ez *Saint Simon* iskoláját bekapcsolja a tulajdon kritikájába, mert *Enfantin* a tulajdon intézményében, melyet a régi kiváltságok utolsójának nevez, jelöli meg azt az akadályt, amely a termelés tökéletesítésének útját állja. Az ugyanis, hogy a termelés a legnagyobb tökélyt érje el, a leg-hivatottabbak vezetését tételezi fel, ennek pedig éppen a tulajdon a legnagyobb akadálya, mert e kiváltság örökletes volta nem a tehetséghez, hanem a leszármazáshoz tapad. Ezért az örökjog eltörlése látszik a fő eszköznek arra, hogy az állam a termelési eszközöket azoknak adhassa, akik azokkal a legnagyobb eredményt képesek elérni. Kevéssé méltányolt vonása a socialismus ezen első nagy rendszerének, hogy a

tulajdonra vonatkozó javaslatát összeköti egy új vallás elterjesztésével, melyet a *saint simonismus* tanaiban lát. Azért fontos e mozzanat, mert annak tiszta felismeréséről tesz tanúságot, hogy *Saint Simon* dacára annak, hogy nem a tulajdon eltörlését, hanem csak az örökjog megszüntetését kívánta, a tulajdon szervező erejét csak akkor vélte nélkülözhetőnek, ha a munka vallása általános lesz.

Az a gondolat, hogy az emberek szorosabb összezárkózása és az érdekellentétek kidomborítása helyett az érdekközösség előtérbe helyezése alapján való szervezkedése a társadalmi bajokat megszüntetni képes, egyre határozottabb alakban lép előtérbe, még pedig a *saint simonismus* utóbb említett ellensúlyának mellőzésével. Angliában *Owen* képviseli ezt az álláspontot és a termelésnek szövetkezeti alapon való keresztülvitelét javasolja. A pénzforgalom, mely a nyereségnek forrása, szítja felfogása szerint az emberek között a gazdasági ellentétet; a termelés és a fogyasztás szövetkezetek útján való egyesítése ezért nézete szerint az az eszköz, amely az ellentéteket eltünteti. Bár ezt az egyesítést más alakban képzei, *Fourier* is a termelés és a fogyasztás közelebbre hozatalától várja a gazdasági élet bajainak gyógyítását. A phalanstere, melyben 1600—1800 embert a fogyasztás és a termelés közösségére körülbelül 400 hektárnyi terület hozzácsatolásával egyesítendőnek vél, volna szerinte az a szervezet, amely mellett egyrészt a fogyasztás a leggazdaságosabb volna, mert nagyban történik, de egyúttal a termelés is a legnagyobb eredményt érhetné el, azért, mert a foglalkozások változatosságának az útját nyitná meg. A munkakerülésnek és a kedvtelen munkának legmélyremenőbb okát *Fourier* a munka egyhangúságában látja és ennek ellenszerét nyújtaná a munkanemek folytonos felcserélése, amelynek folytán a munka teherből élvezetté válnék. Az persze, hogy a munka begyakorlása és állandóan ugyanannak a munkának a végzése mit jelent a munka intenzitása szempontjából, nem okoz fejtörést *Fourier*nek. Sokszor hallottuk a *phalanstère* olyan jellemzését, minthogyha az a kényszermunkára ítéltek műhelye volna, melyben minden ember csak egy szám. *Fourier* phalanstèreje ehhez valóban nem hasonlít. Igazat kell adnunk *Gidenek*, ha azt egy előkelő szállodához hasonlítja, melyben kedvtelésüknek élő egyének vannak

együtt a legnagyobb jólétben. Egy nagy családi gazdasághoz is hasonlíthatnók azt, mely modern alapon van berendezve. Az ipari műhelyekkel már sokkal nagyobb hasonlatosságot mutat az az alap, melyen *Louis Blanc* véli szervezendőnek a termelést. Ő is az emberi érdekközösséget tartja a verseny helyébe állítandónak olyképpen, hogy az egy foglalkozást űzni akarók szövetkezeti alapon álljanak össze a termelésre. *Nemzeti műhelyeknek* nevezi ezeket a szervezeteket, amelyek létesítésére az államnak kell nézete szerint a tőkét rendelkezésre bocsátani.

Az a gondolatkör, amelyben *Owen*, *Fourier* és *Louis Blanc* eszméi mozognak, nem csoportosul közvetlenül és kizárólag a tulajdon bírálata körül, hanem a munka szerveztét helyezi a kérdés középpontjába és ennek helyes megoldásán látszik mulni a fejlődő socialismus számára az önmagában egyensúlyban levő társadalmi rend létrejövetele. *Asociaistáknak* nevezték találóan e gondolkozókat, mert a munka megfelelő és pedig a kölcsönösség alapján való szervezésétől várják a társadalmi rend és a gazdasági élet helyesebb szervezetét. Bár egymással az érintkezést nem keresték és a keresztülvitel tekintetében egymástól jelentékenyen el is tértek, mégis némileg közös alapon állanak. A kölcsönösségi alapon való gazdasági szervezkedés gondolatának előtérbe helyezése letériti őket a tulajdon közvetlen bírlatának útjáról, melyen a szocialisták előfutárai és a *Saint Simon*-féle iskola is megindultak és amelyre a socialismus ezután is csakhamar visszatért.

Az a férfiú, aki a legnagyobb hűvvel ismét felvette a tulajdon bírlatának a közvetlen gazdasági szervezkedés gondolatának előtérbe lépésével inkább a háttérbe szorult fonálát, *Proudhon* volt. Tőle származik az a közismert kijelentés: a tulajdon lényegileg a lopással egyenlő, mert embertársainknak oly használatoktól való megfosztását jelenti, melyek természetesen azokat csak úgy megilletnék, mint a tulajdonost. A tulajdon minden kihasználásnak és kizsákmányolásnak a forrása, mert az egyik embert aláveti a másiknak. Legelterjedtebb és leghatásosabb alakja a tőketulajdon, melyet a pénzkövetelések közvetítenek. Ha tehát a tulajdon káros hatásait ki akarjuk küszöbölni, akkor *Proudhon* szerint ezt kell ártalmatlanná tenni. Az az eszköz, melylyel véleménye

szerint a tulajdon legveszedelmesebb alakjának hatását ki lehetne kapcsolni, egy cserebank alapítása volna, amely a tulajdonosok hatalmát azáltal törné meg, hogy a tulajdont kamatmentes kölcsönök útján mindenkinek hozzáférhetővé teszi.

A tulajdon hatalmának bírálata közben *Proudhon* arra az álláspontra jut, hogy az egyéni szabadság minden megszorítása a tulajdonból származó hatalmaskodás eredménye, és hogy végeredményben az államhatalom is csak a tulajdon védelmének szolgál. E gondolatmenetével *Proudhon* az anarchizmusnak lett első képviselője. Nála látjuk az anarchizmusnak a socializmussal való érintkezési pontjait legjobban kidomborodni. Az anarchizmus a socialisták felfogásával igen sok érintkezési pontot mutat, kivált az emberek szabad együttműködését és a termelésnek az észszerűség érvényrejuttatásával való fokozhatóságát illetőleg. Ha eltekinünk *Stirner* legszertelenebb egyéni álláspontjától, mely még a társadalom létét is tagadja, az anarchisták főkiindulási pontját, akár csak a saint simonistáknál és a fourieristáknál, a technika és a helyes együttműködés munkát csökkentő és a termelést megsokszorozó hatásába vetett erős hitben találhatjuk. Különösen *Kropotkinnál* mutatkozik ez feltűnően, aki a tulajdon és annak védelmére szolgáló államhatalom megszűnésétől a termelés igen jelentékeny megsokszorozódását várja. Abban mind egyetértenek, hogy az állam és az általa fentartott tekintélyek a kizsárolásnak, a kizsákmányolásnak az alapjai és hogy ezeket minden áron el kell tüntetni. Elsősorban a meggyőzés eszközét kívánják alkalmazni, mint p. o. *Grave*. Már *Bakunin* az elveknek előszóval és írásban hirdetésével nem kívánja beérni; hatásosabb propagandának híve és erre különösen az olyan tényeket tartja alkalmasnak, amelyek megijesztenek és ennek kapcsán gondolkodóba ejtik a világot. Ezt az eszközt a *tett propagandájának* nevezték el. Egy köztisztletben álló, vagy uralmon levő személy meggyilkolása p. o. e felfogás szerint kitűnő eszköz arra, hogy az embereket társadalmi állapotaink hibái felett való gondolkodásra indítsa, mert minél ártatlanabb az áldozatul esett személy, annál inkább be fogják látni, hogy a tett nem a személy, hanem a rendszer ellen irányul, melyet az illető képvisel. Egy másik orosz, *Netschajew*, szintén a legna-

gyobb hévvel karolta fel ezt a gondolatot. Az a gondolat is előtérbe lép az anarchistáknál, hogy a társadalmi átalakulás simán aligha fog végbemenni. Hogy az átalakulások ellenségeinek ellenállását legyőzzék, elkerülhetetlennek tartják a forradalmat. Persze ezt lehetőleg kevés vérontással kívánják megcsinálni és elsősorban a régi rend okmányai, a telekkönyvek és egyéb hatósági följegyzések megsemmisítésére kívánják azt irányítani.

Az anarchizmus elvei csakugy, mint az eddig ismertetett socialisták felfogásai is teljes mértékben magukon viselik annak a kornak a bélyegét, amelyből származtak. Az ész uralma és a tudásnak az emberi munka eredményét megsokszorozó hatalma az a tény, amelyben ugy a socialisták, mint az anarchisták biznak. Ha az utóbbiak nem is ismernek el semmiféle tekintélyt, az ész hatalmában ők is biznak. A tekintélyt annyira gyűlölő *Bakunin* szerint az ember önmagától is meghajol az előtt, aki valamely dolgot nálánál jobban tud. Erre és a kölcsönös segítség elvére kívánják alapítani az anarchisták és az associalisták a gazdasági és általában a társadalmi együttműködést, amint azt különösen *Kropotkin* fejezte ki. A kölcsönös segítség elvében való hit lényegileg szintén az ész uralmába vetett bizalomból és végeredményben az individualizmus alaptételeiből származik, mert az az érdekközösségek felismerésének az eredménye.

3. A marxismus.

A régi socialistákat és az anarchistákat egyaránt jellemző optimismus gócpontja abban a felfogásban van, hogy az egész társadalomnak az érdeke közös. Az abba vetett bizalom jellemzi, hogy ez az érdekközösség elég erős is arra, hogy annak elismerése után az észszerűtlen társadalmi berendezkedések hiányait eltüntesse és a régi társadalmi rend helyébe egy megfelelő és észszerű társadalmi rendet állítson. Ha a socializmus további fejlődését meg akarjuk érteni, akkor mindenekelőtt azokkal a tényezőkkel kell tisztába jönnünk, amelyek ezt az optimistikus felfogást megrendítették. E tényezők több forrásból származtak. A legelső szempontokat a közgazdaságtan elméletének fejlődése szolgáltatta, melyekhez azután a társadalmi fejlődés folyamatának a történelmi fejlődés távlatába állítása csatlakozott.

Az az ellenét, amely *Smith* optimismusa, és *Ricardo*, valamint *Malthus* pessimismusa között mutatkozik, volt az első kiindulási pontja a socialistikus világnézet átalakulásának is. A régi socialisták a közgazdaságtan elméletével nem sokat törődtek; inkább a társadalomboldogítók szerepében mutatkoznak, kik a tudomány tiszteletének hirdetése dacára is inkább a társadalmi igazságtalanságok felismerése és bírálata iránt mutatnak érzéket, mint a társadalomgazdasági törvények iránt. Az a férfiú, aki a közgazdaságtan elméletéhez való támaszkodást keresi és aki szigorúan tudományos alapon kívánja a társadalmi rend átalakításának útját megtalálni, *Rodbertus* volt, és neki köszönheti a socializmus ezután fejlődő iránya elsősorban azt a büszke nevet, amelyet a *tudományos socializmus* elnevezés képvisel.

Rodbertus okoskodásaiban elsősorban *Ricardo* gondolatmenetére támaszkodik, melyben a munkabér és a járadék ellentétét domborítja ki. Ennek az ellentétnek a forrása *Rodbertus* szerint az, hogy az emberi munka termelékenysége a mai gazdasági rendből kifolyólag nem képezi alapját a jövedelemeloszlásnak. Minden termék gazdasági szempontból tekintve, munkának az eredménye, mert a munka az egyedüli emberi közreműködés a termelés folyamatában. A termelés eredményében való részesedés azonban ennek a ténynek figyelmen kívül hagyásával történik, egyrésztől azért, mert a termelési eszközök magánügyének tulajdonában vannak, másrésztől pedig azért, mert a termelés eredményén való osztozást a mai gazdasági rend a piacra bizza, melyen a tulajdon hatalma szabadon érvényesül és a munkásoknak nem a termelékenységüknek megfelelő, hanem annál jóval kisebb hányadot juttat. Amily mértékben emelkedik a munka termelékenysége, épp úgy csökken az a hányad, mely a termelés eredményéből a munkásoknak jut, mert a piac törvényei a kényszerhelyzetben levő munkást munkaerejének a megélhetéséhez szükséges jószágmennyiségért való átengedésére kényszerítik és így nem engedik, hogy a termelékenységének növekedéséből származó többletet magának biztossítsa. Ez a többlet járadék alakjában a termelési javak tulajdonosainak zsebébe folyik. Ennek a helytelen eljárásnak káros következményei ki nem maradhatnak. A kereslet ugyanis nem tud lépést tartani a termeléssel, mert a munka-

bérnek a minimumon maradása folytán a munkásosztály vásárlóképesége nem tudja felszívni a munka termelékenységéből eredő jószágtöbbleteket. Így azután súlyos rázkódások, gazdasági válságok következnek be az által, hogy az előállított javak egy része nem értékesíthető.

Ezeknek az ellentéteknek az elhárítása *Rodbertus* szerint a szerződési szabadság megszüntetésétől várható. A szerződési szabadság ugyanis az, ami a munkást egészen a tőkés kezébe adja, mert ez teszi neki lehetővé a munkabérnek minimumra szorítását. A magántulajdon intézményének megszüntetése is elejét vehetné a munkás kizsákmányolásának, mert a tulajdonosok hatalmát megszüntetné, de ez az egész társadalmi rend felforgatását jelentené, miért is *Rodbertus* inkább a szerződési szabadság megszüntetését kívánja. Ha az állam maga szabja meg azt a hányadot, mely a termelés eredményéből a munkásnak jut, akkor a magántulajdon mintegy ártalmatlanná van téve. A papírpénz helyett a teljesített munkát képviselő pénznek kibocsátása és annak biztosítása, hogy az előállított termékek ebben értékeltesse, volna *Robertus* szerint az az út, melyen, ha a munkás részesedési hányadát az állam biztosítaná, a jövedelemeloszlás a munkás hátrányban részesítése nélkül menne végbe. Minthogy az államtól várja ily módon a visszaságok megszüntetését, *államsocialismusnak* nevezték az ő gondolatmenetére épített rendszert.

A munkás és munkaadó érdekeinek ellentétes voltára vonatkozó gondolatmenetet, mely a régi socialismusnak az egész társadalom érdekközösségére alapított felfogásával oly éles ellentétben állott, tovább fejlesztí *Lassalle*. Elméleti nézeteiben, különösen azok gazdasági tartalmát illetőleg közel áll *Rodbertushoz*. Ő is a magántulajdon intézményében és a versenyszabadságban látja annak az okát, hogy a munkás nem részesülhet a gazdasági haladás eredményeiben, hanem az életnek alacsony színvonalon való tengetéséhez elegendő bérrel kénytelen beérni. Ezt a szempontot még jelentékenyen kidomborítja annak hangsúlyozásával, hogy a magántulajdon és a verseny összehatása, főképp pedig a népesség gyors szaporodása folytán a munkások osztályrésze mindig az életminimum színvonalán marad meg. A *vasbértörvény* hangzatos nevét adta e jelenségnek azt kifejezendő,

hogy a létminimum fölé a bér a mai társadalmi rendben nem emelkedhetik. *Lassalle* is elsősorban az állam beavatkozásától és a szabadverseny megszüntetésétől várja az orvoslást. A munkásoknak szabad termelőszövetkezetekbe kell tömörülniök, hogy a vasbértörvényt kikerülhessék.

Lassalle munkájának súlypontja azonban nem az elméleti fejtegetésekre esik. Heves vérmérséklete és agitatórius tehetsége egyaránt a gyakorlati tevékenység terére vezették. Közvetlen célt akart tüzni a munkások törekvéseinek. Ezt a célt a politikai hatalom megszerzésében látta, mely a munkásoknak a gazdasági érvényesülés útját megnyitja. Az esz-közt, mely a munkások kezébe adja a politikai hatalmat, az általános választói jogban jelölte meg. Ezzel új elem lép be a socialismus fejlődésébe, mely *Lassalle* fényes tehetségtől vezetett agitációja eredményeképpen ezentúl a politikai hatalom megszervezésével igyekszik a munkás és munkaadó közötti ellentétet a munkások számára kedvezően megoldani és pedig *Lassalle* gondolatmenetének megfelelően az állami kereteken belül. Így lesz *Lassalle* a német socialdemokrata párt működésének kiindulási pontja.

Azokat az elemeket, amelyeket *Rodbertus* és *Lassalle* vezettek be a socialismus gondolatmenetébe, nagy olvasottsága és bő tudása alapján *Marx* helyezte széles alapra és építette ki nagy koncepcióju történetbölcsészeti rendszerré. Benne korának összes tényezői egyesülnek a socialistikus gondolat modernizálására.

Marx tevékenységének megértéséhez mindenekelőtt az-zal kell tisztában lennünk, hogy a *Rodbertus* által fölismer-t érdekellentétén és a *Lassalle* által kiemelt politikai szempon-ton kívül nála a régi socialismus optimismusát megsemmi-sítő tényezők egész sorozata egyesül. *Marx*nak ugyanis köz-gazdasági képzettségén kívül mélyremenő bölcsészeti kép-zettsége is volt. Különösen *Hegel* és *Feuerbach* bölcséleti rendszerei hatottak rá. Az észszerű és az erők természetes viszonyának megfelelő társadalmi és jogrend gondolatát, mely a régi socialisták gondolatmenetében visszatükröző-dött, az a meggyőződés váltotta fel, hogy természetesnek mondható társadalmi rend nincsen, mert a fejlődés törvé-nyének minden alá van vetve, a fejlődésnek bizonyos fokán minden szükségszerű, tehát nem önkényes, mint régebben

hitték, és pedig azért, mert úgy fejlődött. A viszonylagosság és a történelmi fejlődés gondolata az, mely mint a hegeli bölcsélet öröke *Marx* rendszerét befolyásolta éppen úgy, mint az a gondolat, hogy a történelem nem az eszméknek, hanem az emberek helyzetei változásának eredménye.

Egyrészt a történelmi szemponton, másrészt pedig az emberi eszméken kívül álló fejlődési tényezők szempontján épül fel *Marxnak* és állandó munkatársának *Engelsnek* az a gondolatmenete, amelyre az egész socialismust állítják. A gazdasági helyzet, mely az emberi szükségletkielégítés állapotát tükrözi vissza, alapja felfogása szerint a történelem eseményeinek. A gazdasági helyzet, és ennek alapja a termelés állapota határozza meg az emberi élet szellemi tartalmát is, mely tehát mintegy az előbbin nyugvó felépítmény. Az élet központi problémája az anyagi megélhetés és így a szellemi élet tartalmát is nagyrészt a gazdasági helyzet tölti ki; ezért jut oly nagy jelentőség annak az ellentétnek, mely a gazdasági életben az egyes csoportok között fennáll. A hasonló helyzetben levők ugyanis egyformán érzik a létért való küzdelemben érdekeiknek a többiekével való ellentétes voltát is és így osztályokká tömörülnek. A gazdasági tényező lévén az a tényező, mely körül az egész élet megfordul, a társadalmi osztályok közötti érdekellentét azok küzdelméhez vezet és így az egész történelem lényegében osztályküzdelem.

Az osztályok közötti ellentét alapja tehát ezek szerint nagyon mélyen fekszik, mert az az emberi életet meghatározó alaptényezőben, a gazdasági helyzetben van. Bár közelebbről tekintve több osztály különböztethető meg, mégis a fejlődés folyamán lényegileg két osztály küzdelmében csúcsosodik ki a történelem: a polgárság és a munkásság vagy proletariatus küzdelmében. A munkás és munkaadó közötti ellentét kiindulási pontja a mai osztályok érdekellentétének. Erre vonatkozó magyarázatában *Marx* szintén erősen *Rodbertusra* támaszkodik, mert az ellentét lényegét ő is a munkások kizsákmányolásában látja. E tény magyarázatának tudományos alapot keres, és pedig *Thompson* gondolatmenetéhez hasonlóan annak kifejtésével, hogy ma a munka is olyan áru, mint bármely más áru, melynek értékét az előállításához szükséges munkaidő állapítja meg. A munkás meg-

élhetéséhez szükséges javak előállításához szükséges munkaidő határozza meg tehát a munka értékét és Marx szerint azt az árat is, amelyet a munkaadó a piacon a munkáért fizet. Ezzel szemben a munkás nagyobb használati értéket tud előállítani és a munkaadó által rákényszerített hosszú munkaidő alatt tényleg sokkal többet is állít elő, mint ami életének fentartásához szükséges. Így a termelésnél érték-többség keletkezik, melyet Marx többletértéknek keresztelt el, amely nevet egyébként, mint magát a fogalmat is, már Thompsonnál megtaláljuk. Ez a többletérték a munkaadó zsebébe folyik és forrása lesz a munkanélkül való megélhetésnek. Lényegileg az semmi más, mint meg nem fizetett munka, mert ha feltételezzük, hogy p. o. 5 óra szükséges ahhoz, hogy a munkás a megélhetéséhez megkívánt javakat előállítsa, akkor 10 órai munkaidő mellett ugyancsak 5 órát ingyen dolgozik a vállalkozó számára. Ha sikerül a munkaidőt kiterjeszteni, vagy pedig a munkás életfentartásához szükséges javak előállításához megkívánt munkamennyiséget csökkenteni, akkor a többletérték növekszik és ezzel úgy a munkaidő kitolásával, mint pedig a kevesebbet igénylő nők és gyermekek foglalkoztatásával a vállalkozó nyeresége gyarapszik.

A tőkének két eleme van. Egyrészt a munkások kifizetéséhez szükséges, ugynevezett variabilis tőke, mely tehát a munkások számával változik, másrészt pedig az állandó tőke, melynek feladata gépek és egyéb segédeszközökkel a munka termelékenységét növelni. Minthogy a valóságban csak a munkás termelékeny, az érték-többség igazi forrása csupán a variabilis tőke, mely, mint munkabér a munkások erejét táplálja, míg az álló tőke már megjegecsezedett munka és így változatlanul megy át a munkatermékbe. Eszerint tehát az olyan vállalatok nyereségének kellene nagyobb-nak lenni, amelyek nagyobb mértékben alkalmaznak variabilis tőkét. Marx szerint azonban ennek útját állja a nyereség kiegyenlítődésének törvénye. A verseny ugyanis átlagos és egységes színvonalra kényszeríti a nyereséget és ennek nem lehet más következménye, mint az, hogy a variabilis tőkével nagyobb mértékben dolgozó vállalatok nyeresége az ily kiegyenlítődési irányzat nélkül előállónál alacsonyabb, a tulnyomóan álló tőkével dolgozó vállalatok nyere-

sége pedig annál magasabb lesz. Ennek *Marx* szerint nagy horderejű következménye van, mert ez indítja a vállalkozókat arra, hogy az álló tőkének nagyobb mértékben való alkalmazására törekedjenek. Így áll elő a nagy üzemek tul-sulya és az üzemconcentráció irányzata. A nagyobb mértékben álló tőkét alkalmazó nagy üzem a mai viszonyok között fölényben van az inkább variabilis tőkével dolgozó kisebb üzemek fölött és ezért a nagy üzemek arányának egyre növekednie kell.

Ennek *Marx* szerint nem lehet más következménye, mint az, hogy mindig kevesebb munkás talál aránylag elhelyezést ezekben az üzemekben, amelyek nem a variabilis, hanem az állótőke arányát igyekezzenek fokozni. Ezáltal egyre növekszik a munkanélküliek serege, amelyet *Marx* elnevezett ipari tartalék seregnek. E folyamat kísérője az elproletárosodás, vagyis a lakosság mind szélesebb rétegeinek nyomorba kerülése. Másik következménye a folyamatnak — és itt *Marx* egészen *Rodbertus* nyomdokán halad — a válságok folytonos ismétlődése. A kapitalisták nem találnak többé elhelyezést termékeik számára. E helyzet folytonos kiéleződése *Marx* szerint nem vezethet más eredményre, mint a mai gazdasági rend összedőlésére. A mai kapitalistikus hüvely felpattan és kilép belőle a socialismus, mely az amugy is az üzemconcentráció folytán összepontosított termelési javaknak a társadalom birtokába való átmenetelében áll. És itt meglepő fordulatot vesz *Marx* történelemmagyarázata. Ebben a gazdasági rendben ugyanis szerinte nem lesz többé kizsákmányolás, mert nem keletkezhetik többletérték, melyet egyesek maguk számára kisajátíthatnának. Ezért nem lesz többé osztályellentét. Itt mindenki munkás lesz, aki egyaránt érdekelve van a termelés folyamatában. De nem a természetes, az észszerű társadalmi rend-e ez, melyben az individualismus hitt? Kétségtelenül. Mégis egy fontos különbséggel. Az utopistikus socialismus a meggyőzés és belátás fegyverével átmenet nélkül hiszi megvalósíthatónak azt a rendet, melyben nem lesznek az emberek között gazdasági ellentétek, míg a tudományos socialismus álláspontja szerint csak fejlődés eredménye gyanánt állhat elő e rend. Nem önkényesen, hanem a fejlődés alaptörvényeiből

és irányzatából kell annak kinőnie és így az a szükségszerűségnek a jellegét nyeri. Ez az, amiben a bolsevismus nem akarta megérteni *Marxot*.

Marx előadott okoskodásával nemcsak élesen formulázta az osztályellentéteket, a munkások és a munkaadók érdekének ellentétes voltát; nemcsak a capitalismus tulajfeszítése eredménye gyanánt állította oda a socialismus bekövetkezését, mint a dolgok logikájában fekvő szükségszerű fejleményt, hanem egyuttal a legmesszebbmenő önbizalmat is öntötte a munkáosztály küzdelmébe. Az a lendület és tudományos háttér, mellyel okoskodását felépíteni tudta, épp oly ellenállhatatlan hatást gyakorolnak a gondolkozó elemekre, mint amilyen mértékben fanatizálni tudják a tömeget azzal, hogy osztályküzdelmének biztos sikerét a fejlődés logikájának eredményeként állítják oda. Aki *Marx* gondolati építményének elemeit, a materialistikus történet magyarázatot, az osztályharcnak erre épített elméletét, a többletérték, a kizsákmányolási és elproletárosodási tant, valamint az üzemconcentrációról és a válságokról adott magyarázatát magáévá teszi, a capitalistikus termelési rend összeomlását, mint megdönthetetlen tételt látja a fejlődés végpontjában állani. Ezzel a socialismus az utópisztikus álmodozás teréről mintegy a realis történés terére siklott át és ez magyarázza meg azt, hogy a marxismus lett ezután a socialistikus szervezkedés és tömörülés gerince.

A marxizmus bölcsellete természetesen socialista körökön kívül is nagy hullámokat vert. Fogadtatása ezekben a körökben természetesen nem lehetett kedvező és egész irodalom keletkezett a marxista tanok megcáfolására. Mindamellett a történetbölcsélet és a gazdaságtan egyaránt sokat merített a marxismusból és az ellene irányított heves támadások, amennyiben igazán tudományos alapon nyugodtak, kevésbé a *Marx*-féle tételek, mint inkább azok apodiktikus és szigorú formulázása ellen irányultak. Azt, hogy az emberiség fejlődésében a gazdasági viszonyok alapvető tényezőt képviselnek, vagy pedig azt, hogy a capitalistikus termelés mellett a munkások kihasználása nagy méreteket ölthet, józanul nem lehet kétségbe vonni és csak e tényezők, illetve tények kizárólagos és feltétlen szerepének vitatása találkozott ellenmondásokkal. A *Marx*-kritika részleteire nem lehet

kitérnünk. Az részben a történelmi materialismus merev fogalmazása ellen irányul, mint p. o. *Tugan-Baranowsky* érvelése, mely szerint a gazdasági tényezők vezetőszerpe a társadalmi életben nem tagadható, de a gazdasági tényezőkbe nemcsak a közvetlen anyagi lét, hanem a szellemi lét köré csoportosuló ténykedés is beletartozik. Ugyancsak *Tugan Baranowsky* és mások a többletérték tanát támadják, míg *Oppenheimer* a tőkefelhalmozódás törvénye ellen fordul.

A marxismus tételeinek egyoldalú és feltétlen formulázása magában a socialistikus táborban is bírálatot váltott ki. E bírálat első sorban *Bernstein* nevéhez fűződik és azt az irányt, melyet *Bernstein*, *David*, *Elm* és mások képviselnek, *revisionismusnak* nevezzük.

A revisionismustól elvileg távol áll a *Marx*-féle alapnak elhagyása; inkább annak tudományos bírálat alapján való tovább fejlesztése a célja. A marxismus elméletére vonatkozó bírálatát két részre oszthatjuk. Az első rész a marxismus szorosabb értelemben vett bölcséleti alapját kívánja kiegészíteni és pedig első sorban a történelmi materialismust. A marxisták ezt úgy értelmezik, hogy végeredményben az egész emberi fejlődés technológiai-ökonomiai alapon nyugszik. Ezzel szemben különösen *Bernstein* a tisztán gazdasági tényezőkön kívül más tényezőknek az önállóságát is elismeri és azt vitatja, hogy különösen *Engels* sem kívánta azt mereven értelmezni és hogy más tényezők önállóságának elismerése a történelmi materialismus lényegét meg nem dönti. De a többletérték tanát is bírálat alá veszi *Bernstein*, arra az álláspontra helyezkedve, hogy *Marxnál* a többletérték tana csak tudományos eszköz a kizsákmányolás megmagyarázására; szerinte a marxismus számára a többletérték tana nem is lényeges, mert akár kiállja az a bírálatot, akár nem, a munkás kizsákmányolása oly tény, amely a többletérték tanának bizonyítékára nem is szorul.

A revisionismus további kritikája már a ténymegállapítások körébe tartozik. Mindenekelőtt az üzemenconcentráció tana az, mellyel szemben észrevételeket tesz. Az üzemenconcentráció szerinte nem oly általános irányzat, amilyennek azt *Marx* gondolta. Először is nem érvényesül az a termelés minden terén, mert amint már *Bernstein* arra rámutat

és David azt részletesen ki is mutatja, a kisüzemek, különösen a mezőgazdaság terén életképesek és a nagyüzem térfglalása nem általános. De az üzemconcentratió egyébként sem jelenti a tulajdon- vagy a vagyconcentratiót, mert amint arra *Bernstein* rámutat, a részvénytársaságok gyarapodása a mai rendben tulajdonilag érdekelték számát nem csökkenti, hanem növeli. Ezért az elproletárosodás tételének érvénye sem feltétlen, mert hiszen a birtoktalanok száma nem gyarapszik, amit *Bernstein* statisztikailag is bizonyítani próbál. Ezzel azonban a tultermelés és fogyasztáshiány, mint a válságokat folytonosan előidéző ok is elcsik és *Bernstein* nézete szerint a vállalkozók szervezkedése, a kartellek és trustök nem gyarapítják, hanem csökkentik a válságokat, mert szervezik a gazdasági életet és enyhítik a termelés anarchiáját. Tudjuk, hogy *Marx* elmélete szerint a proletariátus és a polgárság között folytonosan kiélesedő ellentétet egy nagy válság tetőzi be, mely összedönti az egész capitalistikus rendszert. *Bernstein* ebben a végső válságban nem hisz. Szerinte az tulajdonképpen a történelmi materializmus lényegének mond ellent, mert e szerint a gazdasági viszonyok megérésének kell a collectivismust létrehoznia. Minthogy pedig *Bernstein* a történelmi materializmus tágabb fogalmazását kívánja és nem fogadja el, hogy a gazdasági technika egymagában hozza létre a társadalmi élet átalakulásait, a munkásosztálynak a socialismusra való megérésében, tehát az ember lelki világának átalakulásában is a collectivismus megvalósulásának fontos feltételét látja.

Ha ennek bekövetkezése előtt kapná kezébe a munkásosztály a hatalmat, azzal nem nyerne, mert a termelés socializálását még nem volna képes megcsinálni. Ezért helyez ő olyan nagy súlyt a szövetkezeti mozgalomra, kivált a fogyasztási szövetkezetekre és a munkásvédelemre egyaránt, mert ezeknek kell a munkást a socialismusra nevelni és benők azokat a személyi tulajdonságokat kifejleszteni, melyek nélkül a collectivismus nem lehet valósággá. Főképpen a fejlődés üteme az, melyet felfogása szerint *Marx*, *Engels* és követők legnagyobb része túlbecsültek. Persze az előbbieken előadott nézetei mutatják, hogy ő tulajdonképpen nemcsak ebben, hanem a történelmi materializmus lényegének elvetésében és az osztálykülönbséget nem ismerő gaz-

dasági rend megvalósíthatóságával szemben elfoglalt kétkedő álláspontjával is ellentétbe kerül a marxismussal.

Az orthodox marxisták részéről különösen *Kautsky* foglalt élesen állást a revisionismussal szemben. Mindenben feltétlenül ragaszkodik *Marx* tételeihez és merev felfogásához, mert szerinte az élet nem cáfolta, hanem erősítette *Marx* és *Engels* tételeit. Ha az üzemconcentratio a mezőgazdaságban a birtokegységekben nem is észlelhető, a kisüzemek eladósodása útján az mégis végbemegy, minthogy azok a bankcapitalismus kezébe kerülnek és a kartellek a válságokat nem enyhítik, hanem, ha ritkábbakká is, de annál súlyosabbakká, mert nagyobb méretűekké teszik. Hogy pedig *Kautsky* a történelmi materialismus és az értéktöbblet tanának szigorú formulázásából mitsem akar engedni, az ezek után magától értetődik.

Ha a marxismus egységes és határozott álláspontját összehasonlítjuk a revisionismus kevésbbé apodiktikus, de viszont kevésbbé egységes álláspontjával, úgy természetesebb fogiuk találni, hogy az a szertelenségek felé hajló szélesebb körökben a marxismust kiszorítani nem tudta.

4. *A communismus.*

A communismus eredete régebbre nyúlik vissza, mint a socialistikus felfogásé. Azok az egyenlőtlenségek, melyeket a magántulajdon intézménye felidézett és melyek a vagyontalanoknak a vagyonosok részéről való kizsákmányolására vezettek, a communistikus eszménynek minden korban nagy vonzóerőt biztosítottak. Lényege a magántulajdon eltörlése és ezáltal az emberek közötti egyenlőtlenség egyik főforrásának kiküszöbölése. A communistikus eszmény az idők folyamán igen változatos alakokban lépett fel és vezetett nem egyszer tömegmozgalmakhoz.

Határozott formában megtaláljuk már *Platon*nál, aki-nél az sajátos aristokratikus formában lép fel. *Platon* communismusa a cultura iránti tisztelet szüleménye. Csak a felső osztályokra, a katonák és államférfiak osztályára vonatkozik, kik az állam létét vannak hivatva biztosítani és annak vezetését intézni. Ezekre vonatkozólag a családot és a magántulajdont el akarja törölni; míg a testi munkát végző osztályok megmaradnak a régi állapotban.

A későbbi communisticus törekvések, kivált a középkor folyamán fellépők, kevésbé elméleti alkotások, mint inkább egyenlőségi mozgalmak, melyek a középkor szellemének megfelelően rendesen vallási jelleget is mutatnak. A cultura értékelése ezeknél háttérbe szorul az egyenlőség erkölcsi eszménye mögött. Rendesen az uralkodó osztályok visszaélései és a nép nagyfoku elnyomtatása idézte azokat elő. Így p. o. az 1381-ki Wat Tyler-féle angol mozgalmat, továbbá a münsteri communista mozgalmat.

Uj irányt a communismus fejlődésének a socialismus kialakulása adott. Ugy az utopisticus socialismus, mint a tudományos socialismus az emberi cultura vívmányainak tiszteletétől van áthatva és így a társadalmi kérdés megoldásánál a cultura értékének gondolatát ismét előtérbe tolja. Az utopisticus socialismus a magántulajdonról való éles bírálata ellenére sem mondható communisticusnak és *Proudhon* erősen kikelt a communismus ellen. Nem így a tudományos socialismus, mely a gazdasági és ezzel az emberi együttműködés socializálásának folyamatát már a magántulajdonnak elsősorban a termelési eszközökön való megszüntetése alapján jelzi megvalósíthatónak. Egyik fődokumentumában, a communista kiáltványban, az eszményt határozottan communisticusnak fejt ki.

A mai communismus egyenesen *Marx és Engels* alkotásaihoz csatlakozik. A tudományos socialismus továbbfejlesztésének lehet nevezni. A történelmi materialismus és az osztályharc elmélete adják kiindulási pontjait. Elméleti magva *Marxnak* és *Engelsnek* az osztályharcról, az állam lényegéről és a forradalmi megoldásról szóló tanítása. A materialistikus történetmagyarázatból folyik, hogy az állam soha sem lehet az összes osztályok érdekeinek képviselője vagy kiegyenlítője, hanem az állam mindig egy osztálynak, az uralkodó osztálynak hatalmi szervezete. Ezért kispolgári felfogásnak bélyegzi *Lenin* az osztályok kibékítésének minden kísérletét és elutasít a polgári pártokkal minden összeműködést. Ha ugyanis az állam lényegében osztályuralom, akkor az mindig egy osztálynak és sohasem az összességnek az érdekét képviseli. Amint azt már *Marx* is hangoztatta, a proletariatus megváltását csak önmagától várhatja és csakis a forradalom eszközével érheti el. A felső osztályok

osztályuralmát csakis forradalom útján lehet megsemmisíteni, mert másképp azok a hatalmat nem adják a kezükből és befolyásuk, ha azt ideiglenesen sikerül is megszüntetni, ismét feltámadhat. A forradalom a proletariatus diktatúráját, vagyis a munkások osztályuralmát teszi szükségessé, mert erőszakkal kell az eddig uralkodott osztályok kezéből a hatalmat és az egész állami gépezetet átvenni és minden ellenmozgalmat elnyomni. De nem azért, hogy az államot és társadalom osztályokra tagozódását továbbra is fenntartsa, mert az állam, mint az osztályuralom megtestesülése a kommunizmus előrehaladásával meg fog szünni, el fog halni, amint *Engels* magát kifejezte. Épp úgy meg fognak szünni a kommunizmus terjedésével a társadalmi osztályok is, mert a kommunizmus mellett mindenkinek egyaránt munkásnak kell lennie, de nem a régi értelemben, midőn a munkás a többi osztályok akaratának van alávetve, hanem abban az értelemben, hogy mindenki résztvesz a társadalom munkájában.

A kommunizmusnak ezek az alapelvei látszólag inkább politikai, mint közgazdasági vonatkozásúak. Lényegük mégis közgazdasági, mert alapjuk a történelmi materializmusnak az a megállapítása, hogy a termelés bizonyos fokán az egész társadalmi szerkezetnek meg kell változnia. A termelés bizonyos fokán ugyanis, amint azt *Engels* világosan formulázza, az osztályok léte, amely régen a termelés szervezésének szükségéből folyt, már elmúlt szükségszerűség lenni és egyenesen a haladás akadálya lesz. A gazdasági fejlődés eme fokán nem célszerű a termelést osztályalapon szervezni, hanem azt a termelők szabad társulásának alapjára kell állítani. Ennek útja a kapitalizmus gépezetének átvétele és az új szellemben való átalakítása. *Bucharin* óva inti a proletariátust a kommunizmus olyan értelmezésétől, mely szerint mindenki csak egyéni érdekét nézve annyit akar magának szerezni a javakból, amennyit csak lehet. A kommunizmus a magántulajdonnak nem olyan megszüntetését jelenti, melynél fogva az egyéni tulajdonok újrakeletkezésének adna létet, hanem a javaknak az összesség részéről való lefoglalása és a tervszerű termelés megszervezés érdekében való felhasználása. Nem akarja tehát azt, hogy minden közös legyen, hanem hogy minden a közületé legyen,

amely azután tervszerűen irányítja úgy a javak felhasználását, mint azok szétosztását. Ez az a pont, melyben napjaink communismusa oly lényegesen különbözik a fent inkább egyenlőségi mozgalmaknak jelzett régebbi communisztikus törekvésektől, melyeknél a gazdálkodás közösségének alapgondolata nem párosult a termelés magasfoku szervezésének gondolatával. Ezt a vonást a communismus a tudományos socialismussal való szoros kapcsolatából merítette. A mai communismus tehát a collectivismus továbbfejlesztésének mutatkozik, amelynél a súlypont a társadalmi termelésen és a társadalmi szétosztáson van, amelylyel azonban az egyéni fogyasztás nem áll ellentétben.

Azt mondhatnók tehát, hogy a mai communismus a marxismus továbbfejlesztése *Marx* és *Engels* irányában, vagyis szembeszállás a socialismus olyan irányzataival, amelyek az államra, az osztályellentétek kiegyenlíthetlenségére és a forradalom szükségességére vonatkozó marxi tételeket háttérbe szorították a polgári társadalommal való megalkuvás érdekében. Ebben közelről érintkezik a *forradalmi syndikalismussal*, *Lagardelle* és társai felfogásával, mely ugyanezeket a mozzanatok helyezi a megalkuvás felfogásával szembe, csak a megoldást képzei kevésbé központosítva, mint a mai communismus. A syndicalismus, — melynek behatódott tárgyalása éppen ezért nem találhat itt helyet — nem nyugszik teljesen kiépített elméleten; a legsajátosabb mozgalma az első sorban a francia munkásosztálynak. Eszköze a „közvetlen actio“, mely a politikával nem törődik, célja pedig igen közel jut a mai communismus céljaihoz, melynek megvalósítását inkább alulról, a szakszervezetektől és azok termelőszövetkezeteitől várja, azonban szintén nem minden központosítás nélkül, mert a szakszervezetek központi szövetségeik útján teremtenék meg a termelő szövetkezetek felső és egységesítő szerveit.

7. A keresztény socialismus.

Nagyon közelfekvőnek látszik a keresztény socialismus és a communismus között közvetlen kapcsolatot keresni, hiszen az őskeresztények is communisticus eszméknek hódoltak. A valóságban azonban a kereszténység ősi communismusa a jószágközösség egész általános eszméjén kívül

nem mutat közös vonást a modern communismussal, amint a keresztény socialismus mai concret tartalma is a fejlettebb gazdasági viszonyok eredményéhez csatlakozik, amelyekhez az őskeresztény communismus nem tudott alkalmazkodni.

A keresztény socialismus, mint minden socialpolitikai irány, szilárdabb alapot csak a gazdasági élet modern fejlődésével nyer.

Az a kritikai erő, amely a régebbi socialismusból, különösen pedig a marxismusból kisugárzott, olyan gondolkozási eszmeköröket is a társadalmi élet szerkezetének bírálatára indított, amelyek alapfelfogásuknál fogva a marxismus által nyújtott megoldást nem tudják magukévá tenni. A fennálló társadalmi rend bírálatának kérdésében többé-kevésbbé egyetértenek ezek az irányzatok is a marxizmussal; csak annak történeti magyarázatát, megoldási javaslatát és befejező akkordját nem tudják elfogadni. Az első ezek között a keresztény egyház, melynek alapfelfogásában a fennálló gazdasági rend marxista kritikája sok visszhangra talál. Viszont főképpen a marxismus elméletének materialistikus iránya és a collectivismus társadalmi rendjének tökéletességébe vetett bizalma ellenkezik alapfelfogásával.

A kereszténység kezdetől fogva ostromozta a gazdagságnak mindenek fölé helyezését és tanaiban mindig az igénytelenség, a kevéssel beérés ígéit hirdette. Ezért nem csodálhatjuk azt, hogy a capitalismussal általánosuló nyereségvágy és nagy méreteket öltő kizsákmányolás az önzés korlátozására irányuló tanainak új tartalommal való megtöltését vonta maga után. A társadalmi élet erkölcsi tartalmának a capitalismus korában beállt megrendülése a gazdasági élet erkölcsi elvekkel való áthatása iránti kiáltást kellett, hogy váltson ki azokban, akik a keresztény erkölcs alapján szemlélték a gyárosoknak a munkások színvonalának lenyomásával járó óriási nyereségeit. Ismét *Saint-Simon*-ban kell látnunk azt, aki a keresztény eszmék és a társadalom újjászervezésének gondolatát összekapcsolta. Az erkölcsi szempont erős hangsúlyozása jellemzi *Leroux*-t és *Pecqueur*-t, kivált pedig *Lamennais*-t és *Buchez*-t. Angliában *Carlyle*, *Maurice* és *Kingsley* voltak azok, akik az óriási nyereségre nyíló kilátásoktól elragadva mindent megengedettnek tartó vállalkozók ellen kikeltek és azt hirdették, hogy a materialis-

alapjaiban oly rohamosan fejlődött közgazdaság a társadalmi életben helyét csak akkor töltheti be igazán, ha az erkölcsi felfogás is vele párhuzamosan fejlődik. *Ruskin* és társai a társadalmi lelkiismeret felébresztésének jelszavát vetették bele a fejlődő capitalisticus világba, ostromozva a nyereségvágy általánosulását. *Keresztény socialismus*nak nevezték el ezt a felfogást, mert főképpen a keresztény eszmékre alapítva és nem kis részben lelkészek által kiépítve fejlődött. Ez az irány azután a continensen is tért foglalt. A katolikus és a protestáns egyházak egyes, a kor szavát megértő férfiai épp úgy, mint a keresztény szellemtől áthatott világi férfiak a gazdasági életnek a keresztény erkölcs alapján való átalakítását követelik. A gazdasági élet bírálataiban a marxismussal sokban találkozva, mégis más utakon keresik a megoldást.

Grünberg kétségbe vonja azt, hogy keresztény socialismusról szorosabb értelemben véve beszélni lehet. Ő ugyanis a socialismus fogalmát a collectivismus számára kívánja lefoglalni és így nem sorolhatja a socialismus fogalma alá a fentjelzett irányzatokat, melyek a magántulajdon intézményét a termelési javakra vonatkozólag sem kívánják eltörlőni. Ha azonban a socialismust a fenti értelemben vesszük és mindazokat a rendszereket összesítjük ebben a fogalomban, amelyek a társadalom gazdasági életét a gazdasági egyenlőség irányában kívánják fejleszteni, akkor a fent jelzett irányokat is a socialismus fogalma alá vonhatjuk, melynek ilyen értelemben a collectivismus csak egyik válfaja.

A keresztény socialismus is a gazdasági egyenlőtlenség ellen küzd, azonban inkább csak annak tulzásait és kinövéseit akarja eltüntetni, mert azon az állásponton van, hogy tökéletes megoldások az emberi életben nem lehetségesek és így a gazdasági egyenlőség is inkább csak eszmény, amelyet csak többé-kevésbé lehet megközelíteni. A collectivismus a keresztény socialista irányzatok előtt már csak azért sem látszhatik tökéletes megoldásnak, mert a társadalmi bajok forrását az emberek gyöngeségében látván, az életnek erkölcsi tartalommal való megtöltése nélkül semmiféle megoldási módot nem fogadhatnak el azok kielégítőnek. Mindamellet nem állítható, hogy a keresztény socialismus az intézmények átalakításának nem tulajdonít jelentősé-

get; a szabad társulás és a kölcsönösségi elv alapján való szervezkedés ennek az irányzatnak szemében is nagy jelentőségűnek tűnik fel, de a megoldás lényegét mégis csak erkölcsi irányban keresi. A keresztény socialismusnak tehát az alapnézőpontja tér el a marxismustól. Míg az utóbbi materialista álláspontot foglal el és ebből az osztályküzdelen jelentőségének mindenek fölé helyezéséig jut el, addig a keresztény socialismus az idealismus szempontját képviseli. Ezért előtte nem az osztályküzdelen a lényeges, hanem inkább az *ellentéteknek a gazdasági életbe erkölcsi szempontok bevitelével való enyhítése*. A kiindulási pontokban tehát a marxismus és a kereszténysocialismus között valóban óriási az ellentét, mégis, amint látni fogjuk, annak egyes irányai a marxismussal szorosan érintkező socialdemokratiához egészen közel kerülnek. A keresztény socialismus egyébként általában inkább gyakorlati irányban fejlődött és annak hátterét nem is annyira egy önmagába zárt gazdasági világnézet adja meg, mint amilyen a marxismusé, hanem inkább csak általában a keresztény világnézetnek a társadalmi és közgazdasági életben fellépő ellentéteire való alkalmazása. Bölcséleti magva a gazdasági tevékenység eszközmegszerző lényegének kidomborításában keresendő, mely tétel az idealismuson nyugvó világfelfogása alapján a gazdasági szempont túltengésének megakadályozását kívánja a társadalmi életben. Ez alapelv alkalmazásán tulmenő elmélete a kereszténysocialismusnak még nincsen. A kereszténység erkölcsi alaptételeinek, mint a gazdasági szervezés elvének alkalmazása irányában kell elméleti kiépítését keresnünk.

A catholicismus és a protestantismus socialista irányzatai nem haladnak egyébként egészen azonos utakon. A katholikus irány, amint azt Franciaországban *Périn* és *Le Play* képviselik, az egyéni szabadságot erősen hangsúlyozza: bár természetesen a liberalismussal - az állami beavatkozás teljes visszautasítását illetőleg nem ért egyet, mégis az állam beavatkozását inkább csak abban az irányban tartja jogosultnak, amelyet az erkölcsi követelményeknek az érvényesítése tesz szükségessé. Németországban *Ketteler* és *Moufang*, Angliában pedig *Manning* bíboros voltak ennek az iránynak kiváló képviselői. A katholikus irányzat egy másik tábora már nagyobb jelentőséget tulajdonít az állami be-

avatkozásnak. A régi socialismus gondolkozásával ezek az irányzatok főképpen a kölcsönösségen alapuló szabad társulás jelentőségének hangsúlyozásában értenek egyet, amennyiben a szövetkezeti mozgalmat az egész vonalon felkarolták.

Ebben a protestantismus is teljesen egyetért velük, mely egyébként szintén nem egységes. Régebbi iránya, melyet *Huber* és *Stöcker* indítottak meg, conservativabb és a mai gazdasági rendnek csekélyebb változtatását kívánja, míg ezzel szemben egy másik tábor olyan radícális követeléseket állít fel, amelyek a socialdemokrátiához már egészen közel jutnak. Ezt az irányt *Naumann* és *Göhre* képviselik.

A kereszténysocialismus irányzatainak ily nagy szétágazása teljesen érthető. Ennek az oka éppen abban van, hogy a keresztény socialismusnak még nincsen szorosabb értelemben vett gazdaságelméleti magva és így az egyéni álláspontoknak ebben az irányban sokkal több önállóság jut, mint a marxismusnál, melynek egyoldalú, de egységes és zárt gazdasági világnézete van.

8. A sociálpolitika.

A gazdasági individualismus minden rendszere abból indul ki, hogy van oly természetes, észszerű gazdasági rend, amelyben az egyéneknek és a társadalomnak az érdeke önmagától egyensúlyba helyezkedik és nagy általánosságban az érdekellentétek a gazdasági rendben rejlő erőknél fogva megszűnnek. A gazdasági életnek ezt a természetes rendjét az individualistikus rendszer szerint a társadalmi együttélés természetes feltételeinek megvalósítása által átmenet nélkül is létre lehet hozni. A marxismus ez utóbbi tételt elveti és helyébe a történelmi fejlődés gondolatát állítja, azt tanítva, hogy a gazdasági rend nem alakítható önkényesen, hanem az a társadalmi átalakulásban adott feltételekből hosszú fejlődés folyamán meghatározott törvények szerint alakul ki. A fejlődés végén azonban a marxismus felfogása szerint mégis oly társadalmi rend áll, amely lényegében a természetes és észszerű gazdasági renddel megegyezik, mert szerinte a fejlődés az osztályellentétek elsimulásához vezet. Már a keresztény socialismus kétségbe vonja az ily természetes társadalmi rend fogalmát, de éppen azért, mert elméletileg hiány-

zik bővebb megalapozása, ez az eltérése a marxismustól kevésbé domborodik ki.

Azt a rendszert, amelynek a gazdasági rend alakítása szempontjából tengelye a viszonylagosság gondolata, *socialpolitikának* hívjuk. Alaptétele e felfogásnak az, hogy természetes, vagyis az olyan gazdasági rend fogalma a társadalom lényegével ellenzök, amelyben a gazdasági egyenlőség elve teljesen érvényre jutna és a társadalom szervezeti elve lehetne. *A socialpolitika kiindulási pontja tehát a természetes társadalmi rend gondolatának határozott visszautasítása.* Ez nem egyértelmű azzal, hogy a socialpolitika a gazdasági rend tökéletesítésének a gondolatát utasítaná el magától. Ellenkezőleg, a socialpolitika át van hatva attól a gondolattól, hogy a fennálló gazdasági rendnek igen jelentékeny tökéletlenségei vannak, és hogy azokat a lehetőség szerint meg kell szüntetni, de nem bizik abban, hogy ez pusztán az intézmények átalakításával, illetőleg a magántulajdon intézményének az eltörlésével be is következik. Ismét téves volna ebből azt következtetni, hogy a socialpolitika az intézmények átalakítására nem helyez súlyt és épp oly téves volna azt hinni, hogy azért, mert az osztályküzdelmet nem fogadja el annak a kizárólagos eszköznek, amelytől a közgazdasági élet egészségesebb alapokra helyezését várhatjuk, az osztályküzdelem tényét, vagy jelentőségét vonná kétségbe. Az osztályküzdelem és az osztályok közötti ellentétek fennállását a socialpolitika épp úgy figyelembe veszi, mint ahogy teljesen méltányolja a közgazdasági intézmények átalakításának jelentőségét. E tények hatásának kizárólagosságában való hit a történelmi materialismus álláspontjából folyik, míg annak, aki nem helyezkedik erre az álláspontra, a szellemi rugók önállóbb szerepét a társadalmi életben nem lehet kétségbe vonni. Ezért a socialpolitika sem várhatja egyedül a materiális életfeltételekkel szorosán összefüggő gazdasági intézmények átalakításától a gazdasági rend működésének módosulását, hanem — és ebben párhuzam állapítható meg a régi socialismus, valamint a keresztény socialismus eszméivel — a társadalom tagjait vezető szellemi rugók és indító okok átalakulására is súlyt helyez. Ez annyit jelent, hogy a socialpolitika a társadalmi lelkiismeret felkeltésében és a munkásosztály színvonalá-

nak emelésében a gazdasági intézmények átalakításával párhuzamosan a társadalmi haladás fontos tényezőit látja.

A socialpolitikai irány kialakulásának még egy másik fontos oka is van. Annak az intézménynek ugyanis, amelyet a socialismus régi és új alakjaiban a gazdasági egyenlőtlenség forrásának és a szabad együttműködés akadályának jelöl meg, a socialpolitika oly fontosságot tulajdonít, hogy azt belátható időközön belül mint szervező erőt nem tartja nélkülözhetőnek. A magántulajdon intézménye t. i. a magánkezdemenyezésnek, az egyéni szabad mozgásnak, valamint általában a munka végzésének oly fontos tényezője gyanánt tűnik fel a socialpolitikai gondolkodás előtt, hogy anélkül addig, míg az emberek lelkivilágukban teljesen át nem alakultak, minek közeli lehetőségében a socialpolitika nem hisz, magasabb fokon álló gazdasági rendet el nem tud képzelni. Ez ismét távolról sem egyértelmű azzal, hogy a socialpolitika az egyéni tulajdon hátrányaival szemben vak volna. A magántulajdonnak több, mint évszázados kemény bírálatát teljesen magáévá teszi és a tulajdon intézményének tökéletlenségeit legfontosabb tételei közé sorolja. Ebből a tényből azonban az említett oknál fogva mégsem a tulajdon eltörlésének következtetését vonja le, hanem annak messzemenő korlátozása mellett foglal állást, mert felfogása szerint ezen az úton is elérhető, ha nem is ezeknek a hátrányoknak a teljes megszüntetése, de mégis azok nagyon messzemenő enyhítése, mi alapelvében viszonylagos álláspontját kielégíti.

Még egy fontos vonása van a socialpolitikai felfogásnak; egy érintkezési pont, amely azt közel hozza *Rodbertus* és *Lassalle* felfogásához. Miként ők az államhatalomban látták azt a tényezőt, amelynek hatáskörébe tartozik a gazdasági életnek olyan irányítása, mely az összes állampolgárok egyéniségének kifejtését biztosítja, úgy a socialpolitika is a munkások önsegélyének teljes méltányolása mellett végeredményben az államhatalomtól várja a gazdasági rend összhangjának biztosítását. Ezért igen közel jut a socialpolitikához az a felfogás, amelyet államsocialismusnak hívunk, és amely az államosításban, a gazdasági életnek minél szélesebb körben az állam hatáskörébe vonásában látja a megoldás útját. Ha a socialpolitika nem is megy ennyire, mert a magánvállalkozás jelentőségét nem kívánja alul becsülni,

ugy mégis az állam beavatkozására és a gazdasági életbe való belenyúlására nagy súlyt helyez. Ismét a *Lassalle*-féle felfogással bizonyos rokonságot állapíthatunk meg abban, hogy a socialpolitika is elismeri az állam osztályuralom jellegét és éppen ezért álláspontjával nagyon is összeegyeztethető az a törekvés, hogy a munkásosztály a törvényhozában nagyobb szerephez jusson. Minthogy azonban a socialpolitika egyrészt a szellemi tényezők önállósulásában is hisz és így az államhatalomnak a felsőbb osztályok részéről jól felfogott önérdekükből kifolyólag a munkásosztály érdekét is figyelembe vevő kezelését nem tartja kizártnak, másrészről pedig az egész társadalom érdekét nem azonosítja egyszerűen a munkásosztály érdekével, nem is tarthatja szükségesnek az államhatalomnak egészen a munkásosztály kezébe való letételét. Felfogása szerint az államhatalmat a különböző társadalmi osztályoknak lehetőleg együtt kell kezelniök.

A társadalmi élet céljait illetőleg csak addig a határig kíván állásfoglalást, amely a mai gazdasági rend tökéletlenségeinek felismerése, az alsó osztályok érdekében való beavatkozás szükségességének megállapítása és az állami beavatkozás kilátásainak megítélése által adva van; a messzebbmenő céltűzés tekintetében a socialpolitika szabad teret enged. Ily módon azután főképpen a politikai hatalom átalakítása és a magántulajdon korlátozása irányában támasztott követeléseket illetőleg a socialpolitikuskok között számos árnyalat lehetséges. A szélsők egész közel kerülhetnek a socialismus mérsékeltbb árnyalataihoz és attól csak az választja el őket, hogy nem kívánják a proletariatus uralmát és nem akarják a magántulajdon intézményét a termelési javakra nézve eltörölni; mind a politikai hatalom kezelése, mind pedig a magántulajdon korlátozása tekintetében messzemenő követeléseik vannak.

Viszont a socialpolitika mérsékelt árnyalatai némileg közel esnek a conservativok álláspontjához, amennyiben t. i. az utóbbiak csak lassítani, de nem megakasztani akarják a haladást.

Az, ami a socialpolitika összes árnyalatait jellemzi, a magántulajdon korlátozásán, illetőleg az állami beavatkozáson kívül a társadalmi lelkiismeret felébresztésének és a mun-

kásosztály színvonala emelésének követelése. A viszonylagosság alapelvén kívül a társadalom céljainak *ethikai* felfogása jellemzi tehát leginkább a socialpolitikát. Nemcsak a munkások önszegélyétől várja a socialpolitika a gazdasági rend megjavítását, hanem az *ethikai* felfogás terjedésétől is. Távolsan van tehát attól, hogy mindent az intézmények megjavításától várjon és az intézmények működésének az emberek erkölcsi és műveltségi színvonalától való függését elfelejse. De viszont távol marad attól a hibától is, hogy az intézmények hatását az emberekre elhanyagolja, mert az intézmények átalakítására nagy súlyt helyez.

A socialpolitika tehát *ethikai* elvektől áthatott olyan gazdasági rendet kíván, amelyben a részek, ha nem is oly közvetlenül, mint a collectivismusnál, de mégis a társadalom szolgálatában állanak és amelyben a vállalkozó megmarad ugyan magánszemélynek, de működése mégis a köz ellenőrzése alá kerül és az állam korlátokat szab egyéni érdekei érvényesítésének. Ez magyarázza meg azt, hogyan férnek meg a socialpolitika táborában egyébként a társadalmi eszményről eltérő nézettel bíró gondolkozók is. De ez adja meg egyúttal magyarázatát annak is, miért lett a socialpolitikai nézőpont egyúttal kiindulási pontja a modern gazdasági politikának. A gazdaságpolitikai irodalom egyik alapnézőpontja ezért a socialpolitikai szempont lett és még a conservativok vezérei sem merik a fennállóhoz való ragaszkodást socialpolitikai diszítés nélkül zászlójukra írni, ahogy az individualizmussal rokon gazdasági liberálisok is csak bizonyos socialpolitikai keverékkel merik a be nem avatkozás tanát hirdetni. Sőt maga a socialdemokratia is ott, ahol a parlamenti életben tért tudott hódítani, marxista elveinek fentartása mellett socialpolitikai programot állított fel, mint közvetlenül megvalósítandó célt.

9. A földreform.

Míg a socialismus a dolgoztató és dolgozó osztályok ellentétének szempontjából nézi a társadalmi kérdést, az egészen más világításban tűnik fel azok szemeiben, akik a földnek, mint az egész gazdasági élet és az emberi megélhetés összforrásának alapvető jelentősége felé fordítják tekintetüket.

A socialismus szerint a társadalmi érdek érvényesülésének az áll az útjában, hogy az emberek egy része munka nélkül, tehát mások munkájának az eredményéből akar megélni, mit a termelési eszközöknek magántulajdonként való lefoglalása tesz számukra lehetővé, mert ez adja meg a kizsákmányolás eszközeit. Egészen hasonló gondolat lebeg azok szemei előtt, akik a földnek, mint termelési eszköznek központi szerepéből kiindulva szemlélik a gazdasági összeműködést. Ők is a magántulajdonban, a megélhetés forrásainak egyesek részére való lefoglalásában látják a társadalmi érdek érvényesülésének akadályát. Minthogy azonban szerintük a földnek, mint a megélhetés főforrásának domináló szerepe mindig megmarad és a termelés minden ágában keresztülhatol, az ő szemükben az egész socialis kérdés a földkérdésre redukálódik. A föld egyesek részéről való lefoglalása, magántulajdonba vétele forrása szerintük minden bajnak, mert azt az alapmegélhetési forrást vonja el széles rétegek elől, melyet az ember számára a természet adott és amelyet az ember sem létrehozni, sem gyarapítani nem tud. A föld szabad használatától való megfosztás által a nép széles rétegei a földbirtokosok adófizető és alávetettjei lesznek. Azt az irányt, amely ennek megfelelően a socialis kérdés lényegét a földkérdésben látja, a *földreform* irányának nevezhetjük.

Azt a gondolatot, hogy a socialis kérdés lényegében földkérdés, elsősorban a classicus nemzetgazdaságtan több tétele keltette fel és így e gondolatirány is éppen úgy, mint a tudományos socialismus, nem egy irányban közvetlenül csatlakozik a classicus nemzetgazdaságtanhoz. Amint a socialismus *Ricardo* egyik tételében, nevezetesen a munkának, mint az érték főforrásának megjelölésében találta kiindulási pontját, úgy *Ricardo* egy másik tétele, t. i. földjáradékelmélete lett kiindulási pontja a földreform elméletének. *Ricardo* szerint tudvalevőleg a lakosság gyarapodása vég-eredményben a földbirtokosok jövedelmét szaporítja, mert egyre nagyobb áldozattal megművelhető földeknek a művelés körébe vonását hozza magával, amiáltal a földjáradékot növeli.

Ricardo földjáradéktana az az alap, amelyre a földreform első theoretikusa, *Henry George*, elméletét felépíti. Azt a kérdést veti fel, mi lehet az oka annak, hogy a gazdasági

élet és a technika haladásával nem az emberi jólét gyarapodása következett be, hanem a nagy haladás csak egyes csoportoknak a jólétét emelte, a tömegek életszínvonalát pedig leszállította. *Malthus* szerint ez az emberiség gyors ütemű szaporodásának a következménye. *Henry George* ezzel a fel fogással szembeszáll, mert szerinte az emberiség szaporodása a termelékenységét is növeli és így a szegénység ter foglалása nem lehet az emberek szaporodásának a következménye. Az elszegényedés igazi forrását *Henry George* a socialistákhoz hasonlóan a jövedelemeloszlás jelenségeiben keresi. A fennálló jövedelemeloszlási rend mellett ugyanis a járadéktörvény értelmében az emberiség gyarapodásából előálló termelékenységi többlet a földbirtokosok kezébe folyik, akik így a jövedelemeloszlás középpontjába kerülnek. Szerinte tehát nem a tőkével dolgozó vállalkozó, amint *Marx* gondolta, hanem egyedül a földbirtokos az, aki a járadéktörvényből kifolyólag a termelékenység emeléséből származó többletre ráteszi a kezét, és aki ezáltal kizsákmányolja lesz az egész emberiségnek. A járadéktörvény áll ugyanis utjában annak, hogy a munkásnak és a tőkésnek a jövedelme a termelékenység növekedésének arányában gyarapodhassék. Ha a föld megművelése szabadon hozzáférhető volna mindenkinek, akkor a munka és a tőke termelékenységének növelése a munkásnak és a tőkésnek válhatnék előnyére és e jövedelmi ágak mértéke a termelékenységnek az a többlete volna, amelyet a munkás és a szintén termelékeny tőke létrehoznak. A földnek egyéni tulajdonban való tartása azonban utját állja ennek azért, mert nem teszi a munkásnak lehetővé, hogy munkaerejét szabadon fektethesse a föld megművelésébe és megakadályozza azt is, hogy a tőke szabadon kereshesse fel a földbirtokon dolgozó munkást. A földnek magántulajdonban tartása ugyanis úgy a munkást, mint a tőkést a földbirtokos akaratától teszi függővé és azoknak csak oly módon való érvényesülését engedi meg, hogy a földbirtokos feltételeit elfogadják, e feltételek pedig abban állanak, hogy a termelékenység emelkedéséből előálló többletet, mint járadékot a földbirtokosnak engedik át. Amily arányban emelkedik tehát a földjáradék, ugyanoly arányban kell csökkennie a munkabérnek és a tőkekamatnak egyaránt, mert a munkás és a tőkés egyenlően ki vannak szo-

gáltatva a földtulajdon intézményénél fogva a földbirtokosnak. *Minthogy tehát a föld minden gazdagságnak a végső forrása és minden munka szintere, annak egyesek részéről való monopolizálása a szegénységnek az igazi okozója.*

Az egyéni földtulajdon eltörlésének követelését kellene ebből következtetnünk. *Henry George* szerint azonban ez nem szükséges, mert módot lehet találni arra, hogy a mai gazdasági rend alapján való megbontása nélkül is elhárítsuk a szegénységnek azt a forrását, amely az egyéni földtulajdonból származik, csak arra kell módot találunk, hogy egyrészt a földbirtokos ne akadályozhassa meg egyéni érdekekből kifolyólag azt, hogy a föld művelésének kellő intenzitása, tehát a munkának és a tőkének a föld megművelése felé tódulása bekövetkezzék, másrészt pedig annak kell elejét venni, hogy a földbirtokos a termelési többletet magának kisajátíthassa. *Henry George* szerint ezt oly adóval lehet elérni, amely a földet nem hozadéka, hanem értéke, tehát hozadékképessége alapján adóztatja meg és így a földjáradékot a földbirtokosoktól elvonja és az állam részére lefoglalja. A földértékadó megfelelő kiépítése mellett a földbirtokos helyzetét ki nem használhatja, ellenben a földben rejlő termelő erők kihasználására kényszerítve van, mert ha földjét ki nem használja kellően, az adót akkor is kénytelen megfizetni. A föld intenzív kihasználása a tőkének és a munkának bő elhelyezési alkalmakat teremt. A földbirtokosok így módon tulajdonképpen az állam adóbeszedőivé válnának, akik egyúttal a földművelést irányítják, a föld pedig az emberiség közkincsévé lenne.

A socializmus követelményeit a földreform ki nem elégítheti, mert az a tőkére vonatkozó magántulajdont nem érinti és így a munka nélkül való megélhetés lehetőségét, valamint a tőkéseknek osztályérdekeiket érvényre juttató befolyását továbbra is fentartja. Ezért a socializmus álláspontja szerint csak az összes termelési javak magántulajdonának megszűnése hozhat olyan megoldást, amely a munkásosztálynak a tulajdonosok részéről való kizsákmányolását megszünteti. A földreform hívei a socializmus ilyen elutasító álláspontjába nem tudtak belenyugodni és *Flürscheim* volt az, aki annak bebizonyítására vállalkozott, hogy a földjáradék elvonásával ugyanazt a hatást lehet elérni, mint hogyha

az összes termelési javak magántulajdonát megszüntetnők. Ervelése igen hiányos, mert azon alapszik, hogy a tőkekamat forrását a járadékot nyújtó föld vásárlásának lehetőségében jelöli meg, mi nyilván hibás, mert a tőkekamat keletkezésének a földjáradékra jogosultság vásárlásának lehetőségéhez semmi köze nincsen, hanem az egyszerűen abból származik, hogy a tőkés addig, míg a tőkével tulajdonként rendelkezhetik, azt csak ellenérték fejében hajlandó a vállalkozónak átengedni. Hozzáfűzhetjük azt is, hogy a vállalkozói nyereség, amely a magántulajdonon alapuló forgalmi gazdaságból származik, ugyancsak megmaradna a földreform esetében is. A gyakorlati keresztülvitelt *Flütscheim* nem egészen úgy képzei, mint *Henry George*, mert nem földértékadóval, hanem a földnek fokozatosan állami tulajdonba vételével és egyeseknek való bérbeadásával kívánja a földjáradékot elvonni.

A földreform elméletét kevésbbé hiányos irányban fejlesztette tovább *Oppenheimer*. Ő is a nagybirtokban és annak járadékot hozó természetében látja a társadalmi bajok forrását, mert ez az oka annak, hogy a falusi lakosság nem talál kellő munkalelkalmat a mezőgazdaságban, ezért a városokba vándorol és az ipari munkabérek szorítja le. Tehát *Oppenheimer* is, mint *Henry George*, elveti a malthusianismus magyarázatát, melynélfogva a népesség túlságos szaporodása volna az alacsony bérek forrása. Ha módot találunk arra, hogy a mezőgazdasági lakosság a földben megfelelő munkalelkalmat találjon annak belterjesebb művelésével, akkor *Oppenheimer* szerint a socialis kérdést is megoldottuk, mert az ipari bérek leszorításának okát is eltüntettük. A földjáradéknak a nagybirtokostól való elvonása *Oppenheimer* szerint megadja a módot erre, mert, és ebben is egyetért *Henry George*al, a nagybirtokos földjét kellően ki nem használja és ezért vándorol el a nagybirtokról a mezei lakosság. *Oppenheimer* szerint azonban nincsen szükség olyan átfogó intézkedésre, amilyen a földértékadó vagy az állami bérletek meghonosítása volna, elegendő, ha az állam megindítja a telepedési szövetségeket (*Siedlungsgenossenschaften*), melyek alatt nagy mezőgazdasági szervezeteket kell értenünk a föld közös művelésére. Ha ugyanis ilyen szervezetek alakulnak, akkor a szomszéd nagybirtokosok nem

állhatják meg sokáig a helyüket, mert a szövetkezetek egyre nagyobb részét szívják fel a lakosságnak, miáltal a mezőgazdasági munkabérek emelkednek, a nagybirtok jövedelmessége pedig folytonosan csökken addig, amíg végre járadékuk egészen eltűnik. Ezzel egyidejűleg az ipari munkabéreknek is emelkedniök kell a csökkent kínálat folytán, miáltal a vállalkozói nyereség is állászáll. Az *Oppenheimer*-féle megoldás végeredményben tehát arra a kérdésre vezet vissza, mely napjaink egyik legégetőbb kérdése, tudniillik életképesek-e, és hogyha igen, milyen mértékben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és képes-e egy az ily szövetkezeteken nyugvó közgazdaság a munkamegosztás olyan fokára, amely a magasabb kulturélet feltétele. A termelőszövetkezetek kérdése egyébként alább foglalkoztatni fog bennünket.

A földreformnak kevésbé elméleti alapon nyugvó inkább gyakorlatias irányban fejlődő alakja az, amelyet *Damerschke* képvisel. Elsősorban a városi telkek felé fordítja figyelmét és a meg nem érdemlett értéknövekedést kívánja kiküszöbölni. A földreform szociális világnézetéből már kevés van ezekben a törekvésekben.

Hazánkban a földreform gondolatának lelkes híve akadt *Pickler J.* Gyulában, aki eleinte a városi telekadó érdekében szállt sikra, majd az 1918-ik évi birtokpolitikai értekezleten a földreformnak, mint társadalmi rendszernek szószólója lett.

10. A gazdaságpolitikai világnézet.

A fentiekben ismertetett gazdaságpolitikai rendszerek igen eltérő, sőt sokban egyenesen ellentétes utakon keresik a társadalom gazdasági szerkezetének tökéletlenségéből előálló visszasságok kiküszöbölését és egy lehetőleg tökéletes gazdasági rend alapelveit. Az, amiből eltéréseik és ellentéteik származnak a gazdasági politika legtöbb kérdésében a kiindulási pont és általában az alapfelfogás különböző volta. A gazdasági életet e rendszerek mindegyike egészen más látószög alatt mutatja, úgy, hogy azok mindegyike külön gazdasági világfelfogás jellegét ölti, amely a termelés, a jövedelemelosztás és a gazdasági szervezkedés kérdéseit lényegesen eltérő világitásban látja.

Honnan származik a felfogások ily messzemenő különbözősége és hogyan lehetséges, hogy a tudomány máig nem tudta egy táborban egyesíteni azokat, akik a helyes gazdasági rendszer alapelveit keresik? Azok után, amiket a gazdasági politika lényegéről mondtunk, erre igen könnyen válaszolhatunk. Az oka ennek nem kereshető máshol, mint ott, hogy *a helyes gazdasági rend kérdése nem tisztán tudományos probléma*. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyáltalában oly kérdés, melynek megoldásában a tudomány nem lehet segítségünkre. Ellenkezőleg. Komoly megoldási kísérletnek e téren is csak azt tekinthetjük, amely legmesszebbmenőleg a tudomány eredményeire támaszkodik. Mindamellett a gazdasági rend tökéletesítésének problémája nem kizárólag tudományos kérdés azért, mert oly kérdésekkel kapcsolatos, amelyek a tudományos megismerésnek hozzáférhetetlenek. A gazdaságpolitikai rendszer kérdése ugyanis elválaszthatatlan az egész világfelfogásunk alapvető szempontjaitól, világfelfogásunknak pedig mindig vannak és lesznek elemei, amelyek nem pusztán a megismerésre, hanem az érzelmre, a speculationra és a képzeletre is támaszkodnak. Csak az elfogultság vonhatja ezt kétségbe, amely pedig e tétel igazságának maga a legjobb bizonyítéka. Már verulami Bacon megmondotta, hogy a végokok kutatása meddő, a gazdasági rendszer kérdése pedig olyan mélyen belenyúl az emberi élet alapproblémáiba, hogy az azokra vonatkozó felfogásunk szükségképpen visszatükröződik benne.

Ha azonban a közgazdaságtan eredményei nem is határozhatják meg a maga teljességében gazdasági világnézetünket, azért azok mégis igen jelentékeny szolgálatot tehetnek annak tisztázásában, mert azokat az összefüggéseket tárják fel előttünk, amelyek a közgazdaság lényegét kiteszik. Megbecsülhetetlen segítséget nyújt a tudomány gazdaságpolitikai világnézetünk kialakításában azzal, hogy rámutat azokra a kérdésekre, amelyekre a közgazdasági élet lényegéből kifolyólag minden gazdasági világfelfogásnak választ kell adnia. Alul nem becsülhető tudományos megalapozása ez a gazdasági világnézetnek, mert mértékét adja annak, hogy mennyiben számol a speculativ, az érzelem és a képzelet szárnyait nélkülözni nem tudó gazdasági világnézetünk az élet tényeivel, vagy mennyiben hanyagolja el

azokat. Tudományosan megalapozottnak természetesen csak az oly felfogás tekinthető, amely az élet tényeivel teljes mértékben összhangban van, mert a helyes theoria és az élet között sohasem állhat fenn ellentét. A gazdaságpolitikai világnézet tudományos megalapozása tehát, ha nem is tudja kiküszöbölni a nem tisztán tudományos elemek szerepét a világnézetben, azokat mégis arra a mértékre szorítja le, a mely éppen elkerülhetetlen. Már a gazdaságpolitika bevezető fejtegetéseiben találkoztunk néhány alapvető kérdéssel, melyre minden gazdaságpolitikai iránynak választ kell adnia. Ezekre kell itt is elsősorban utalnunk. Az egyén és a társadalom egymáshoz való viszonyát, érdekeik egymással szemben való elhelyezkedését és a gazdasági életben való keresztülhatolásának lehetőségeit ismertük fel ilyen kérdéseknek. A gazdaságbölcseleti rendszerek áttekintése után még néhány további kérdést kell ezekhez csatolnunk. Az első ezek között a *materialismus és az idealismus kérdése*. Ha elfogadjuk a marxizmussal azt, hogy az ember tudattartalmát végeredményben az anyagi lét körülményei határozzák meg, másképp látjuk a gazdasági rend tökéletesülésének az útját, mint akkor, ha az idealismus álláspontjára helyezkedve, az emberi szellemnek önálló tudattartalmat tulajdonítunk, mely a gazdasági körülmények megváltozásával nem változik meg szükségképpen.

Általános világfelfogásunk emez alapvető kérdéséhez egy másik szintén általános természetű kérdés csatlakozik, melyet nem lehet válasz nélkül hagyni, ha indokolt álláspontot akarunk elfoglalni a gazdasági rendre vonatkozólag. Ez a *társadalmi és a gazdasági haladás ütemére* vonatkozó felfogás. A gazdaságpolitikai rendszerek egyik alapvető különbsége éppen a haladás ütemének különböző megítélésében rejlik, sőt amint tudjuk, még közös alapon nyugvó gazdaságbölcseleti rendszerek is felfogásukban erősen eltávolodhatnak egymástól, ha a gazdasági haladás ütemének lehetőségeit különbözőképpen ítélik meg. A marxismus és a socialpolitika messzemenő eltérése nagyrészt ebből származik. Tisztán számot kell magunkkal vetni gazdaságpolitikai világnézetünk kialakításánál avval, hogy a haladás tényezőit a gazdasági és a társadalmi élet terén hogyan ítéljük meg,

mert enélkül a társadalmi átalakulás egyik legfontosabb tényezőjét hagynók figyelmen kívül.

Már kevésbé általános természetű, de nem kevésbé döntő jelentőségű az a kérdés, *lehetségesnek tartunk-e a társadalmi osztályok fölött álló közhatalmat avagy a közhatalmat csak mint egyik osztálynak a másik feletti uralmát tudjuk elgondolni?* Aki erre a kérdésre nem keresett választ, a gazdasági rend dolgában sem bírhat megalapozott állásponttal, mert a közhatalom kérdésének minden társadalmi rendezésnél döntő szerepe van.

Végül határozottan állást kell foglalnunk gazdasági világnézetünk megalakításánál arra a kérdésre nézve is, hogy a társadalmi együttműködés biztosításához *milyen természetű kényszert* tartunk előnyösebbnek.

Tudományosan megállapított ténynek tekinthetjük ugyanis azt, hogy nagyobb méretű társadalmi összeműködés eddig társadalmi kényszer nélkül nem állott fenn. Eddig kétféle kényszerrel találkoztunk a gazdasági fejlődés folyamán. Az egyik a közvetlen hatósági kényszer, a másik a magántulajdonból folyó közvetett gazdasági kényszer. Ha abból indulunk ki, hogy a gazdasági összeműködés a jövőben sem fogja nélkülözhetni a kényszerítés eszközét, akkor csak úgy csatlakozhatunk a fent ismertetett gazdaságpolitikai rendszerek valamelyikéhez, ha alaposan megfontolt választ adunk arra, hogy mily társadalmi kényszer alkalmazását tételezi fel az egyik és a másik gazdaságpolitikai rendszer és a gazdasági összeműködésre való kényszerítés melyik alakja viselhető el könnyebben.

Ha tehát a tudomány nem is tud bennünket megállapításaival arra a pontra elvezetni, ahol egyetlen gazdaságpolitikai rendszer kizárólagos jogosultsága vitatható praemissáktól függetlenül volna (bebizonyítható, mégis jól tud vezetni bennünket addig a pontig, ahol mai tudásunk mellett a megismerés határa végződik és meg tudja jelölni azokat az alapvető kérdéseket, melyekre akkor választ kell adnunk, ha arra tartunk igényt, hogy gazdasági világfelfogásunk a bizonytalan elemek minimumát tartalmazza. E kérdések felvetése és azokra indokolt válasz keresése arra van hivatva, hogy képzeletünk szárnyalását, amennyire lehet,

a valóság talajára vezesse vissza és gazdasági világfelfogásunkban a speculativ elem tultengését meggátolja. Aki e kérdésekkel számot nem vetve alkotja meg gazdasági világfelfogását, szebbet és színesebbet alkothat, de nem az élet számára érvényes alapra helyezi gazdasági világnézetét.

NÉMETH JÓZSEF könyvkiadóvállalatában megjelentek :

HELLER FARKAS: Közgazdaságtan. II. kötet.
Közgazdasági politika.

HELLER FARKAS: Szociálpolitika.

HELLER FARKAS: Valutapolitika.

Sajtó alatt vannak :

HELLER FARKAS: Közgazdaságtan. I. kötet.
2. kiadás.

Elméleti közgazdaságtan.

HELLER FARKAS: Pénzügytan.

